

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU
KATEDRA ZA ARAPSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Funkcija književnosti u orijentalističkom kanonu u djelima Ahmeda
Smajlovića i Edwarda Saida
(Završni magistarski rad)

Mentor: prof. dr. Mirza Sarajkić

Kandidatkinja: Nejira Horozović

Komentor: prof. dr. Ahmed Zildžić

Sarajevo, 2023.

SADRŽAJ

UVOD.....	2
1. SAID I SMAJLOVIĆ – BIOGRAFSKE CRTICE I ODNOS PREMA ORIJENTALIZMU	3
1.1. Život i djelo Smajlovića i Saida.....	3
1.2. Definiranje orijentalizma i orijentaliste	4
1.3. Metodološki pristupi	6
2. POZICIJA KNJIŽEVNOSTI U ORIJENTALIZMU	8
2.1. Aspekti proučavanja književnosti	8
2.2. Književnost i društvena zbilja.....	10
2.3. Književnost kao tekstualni stav.....	12
3. KONTEKST NASTANKA ORIJENTALISTIČKIH DJELA	12
3.1. Motivi u orijentalizmu	13
3.2. Struje u orijentalizmu.....	15
3.3. Nacionalna perspektiva orijentalista	19
4. KONSTRUISANJE ORIJENTALISTIČKOG KANONA	21
5. RAZVOJ ORIJENTALISTIČKOG DISKURSA.....	24
6. ORIJENTALISTI O ARAPSKOJ KNJIŽEVNOSTI.....	34
ZAKLJUČAK.....	46
IZVORI.....	49
LITERATURA	49
ONLINE IZVORI.....	51

UVOD

Jedna od nezaobilaznih sastavnica kulture jednog naroda jeste književnost. Ona nam daje uvid u mentalitet i duhovno stanje jednom naroda i njegove okoline s kojom dolazi u dodir i koja ga oblikuje. Koristeći djela *Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost* Ahmeda Smajlovića i *Orijentalizam* Edwarda Saida kao temelje u ovom radu želim ukazati na ulogu književnosti kroz djela određenih orijentalista različitih nacionalnih pozadina. Autori čija djela uzimam kao glavne odrednice u proučavanju funkcije književnosti u orijentalističkom kanonu jesu intelektualci koji imaju različite pozicije u spektru orijentalno-islamske civilizacije odnosno njenih intelektualnih izdanaka.

Prvi dio rada pojašnjava biografsku pozadinu dvojice autora, njihovo definiranje polja orijentalističkog djelovanja te metodologiju koju koriste u njenom proučavanju. U drugom poglavlju objašnjavam kako promatrati orijentalistički kanon iz nekoliko pravaca: teorije književnosti, neotuđivosti značaja društvenog aspekta u proučavanju orijentalističke književnosti, tektualnosti koja se ukorijenila u orijentalističkoj književnosti. Treće poglavlje bavi se kontekstom nastanka orijentalističkog kanona što uključuje motive, različite struje na polju bavljenja Orijentom, te nacionalnu perspektivu koja je imala utjecaj na nastanak kanona. Četvrto poglavlje predstavlja ključna orijentalistička djela autora Sacyija i Renana koja su podstakla čitav niz drugih djela zapadnih autora, od putopisa do romana, a koja razlažem u petom poglavlju uključujući i motive koji ih prožimaju. Šesto i posljednje poglavlje uključuje perspektivu orijentalista s početka 20. stoljeća o arapskoj književnosti i njenoj funkciji.

1. SAID I SMAJLOVIĆ – BIOGRAFSKE CRTICE I ODNOS PREMA ORIJENTALIZMU

1.1. Život i djelo Smajlovića i Saida

Edward William Said rođen je u zapadnom dijelu Jeruzalema u Palestini, 1935. godine. Zbog prirode očevog zanimanja, mnogo se selio te je živio u Jerusalemu, Kairu i Libanonu. Obrazovanje je stekao u različitim školama u Jerusalemu i Kairu, a naposljetku se obrazovao u školi Victoria Collegu iz koje je izbačen. Roditelji su ga potom poslali u Sjedinjene Američke Države. Tamo se preselio u Princeton, a potom i u Harvard na postdiplomske studije. Postao je profesor asistent na Univerzitetu Columbia 1966. godine i ostatak karijere je proveo ondje.¹ Kod Saida je bitno istaknuti da je bio Arap hrišćanin što učvršćuje njegovu poziciju u tretiranju odnosa orijentalizma prema islamu.² Bio je kontroverzna ličnost jer je u svom akademskom radu prelazio granice disciplina, odnosno izvan svoje profesije, a bavio se i političkim aktivizmom u vezi palestinskog pitanja.³

Ahmed Smajlović, rođen je u Tokoljacima kod Srebrenice, 1938. godine. Odlazi na studije u Egipat 1962. godine gdje na al-Azharu upisuje Fakultet arapskog jezika i književnosti. Njegovo djelo kojim se bavi ovaj rad, *Filozofija orijentalizma i njen uticaj u modernoj arapskoj književnosti*, doktorska je disertacija koju je odbranio 1974. godine. Od 1975. stupa u službu Islamske zajednice. Bio je vanredni profesor na predmetima akaid i islamska filozofija na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu.⁴ Nakon montiranih procesa protiv njega, smijenjen je sa položaja predsjednika Starješinstva Islamske zajednice te je postao redovni profesor na već pomenutom fakultetu. Djelo kojim se bavimo izraz je *kompleksnog odnosa orijentalistike i arapsko-islamske kulture*.⁵ Sam Smajlović je uočio opasnosti i napade na islam koji dolaze

¹ Conor McCarthy, *The Cambridge introduction to Edward Said*, Cambridge University Press, Cambridge; New York, 2010, p. 4.

² Said govori o svojoj realnosti koja ga je natjerala na poseban smjer istraživanja i pisanja. Riječ je o distinkciji između "humanističara" i lica čiji rad ima političke implikacije koje imaju direktan utjecaj na tom polju, zatim o nemogućnosti potpunog odvajanja naučnika od uslova, zajednice i uvjerenja u kojima živi i kojima je okružen iako nastoji biti objektivan. *On prilazi Orijentu najprije kao Evropljanin ili Amerikanac*. To znači pripadanje sili koja ima jasno definisane interese na Orijentu. Vidi: Edward Said, prevela Dinka Gojković, *Orijentalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, str. 21-22.

³ Conor McCarthy, *The Cambridge introduction to Edward Said*, p.3.

⁴ Jusuf Ramić, "Život i djelo prof. dr. Ahmeda Smajlovića", *Znakovi vremena*, 10 (35/36), 2007. 10-18. str. 11.

⁵ *Ibid*, str. 16.

od strane orijentalista što se može vidjeti u njegovom polju rada.⁶ Također, iako primjećuje vrijednost akademskog aspekta orijentalizma, ne promakinja mu da sadrži distorcije i određene interese prema predmetu kojim se bavi. Dakako, Smajlović stavlja u fokus arapsko-islamski svijet kroz prizmu orijentalizma.⁷

1.2. Definiranje orijentalizma i orijentaliste

Said je tvorac ideje orijentalizma sa negativnom konotacijom u kojoj se predstavlja odnos inferiornog i vladajućeg u širokom društvenom aspektu. Smajlović nastoji dati multi-perspektivni prikaz definicija orijentalizma⁸ iz pozicije evropskih i arapskih učenjaka koje se odnose poglavito na akademsko polje proučavanja. Ipak, Smajlović iz navedenih definicija donosi vlastite zaključke i uspoređuje navedene poglede tako da osvrte koje daje možemo shvatiti kao njegovo vlastito stajalište po navedenom pitanju. On izvodi pet zaključaka koje možemo sažeti na sljedeće tačke:

1. Orijentalistika je samostalna nauka. Njen predmet je sve što se tiče Istoka i njegove civilizacije.
2. Orijentalista treba dobro poznavati neki orijentalni jezik i njegovu književnost.
3. Evropljani su se zanimali za historiju samog naziva, dok su Arapi ukazivali na njega zaobilazno i usputno.
4. Neki učenjaci Arapi orijentalistiku i njene protagoniste optužuju za ekstremizam i šovinizam.⁹

⁶ Između ostalog, zanima se i za pitanja neislamskih tendencija u odnosu prema islamu i njegovom shvatanju te metodima suočavanja s njima. Vidi više: Ahmed Smajlović, Međunarodni kongres o islamskom radu, Starješinstvo Islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, Sarajevo, 1981.

⁷ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost*, el-Kalem, Sarajevo, 2012, str. 12. (u nastavku Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*)

⁸ Važno je uputiti na riječi Dželile Babović: *Prevodilac djela Falsafa al-istišrāq wa ātāruh fī al-adab al-‘arabī al-mu ‘āšir na bosanski jezik Mehmed Kico opredijelio se da arapski termin istišrāq prevodi kao orijentalistika. Iako smatramo da je u kontekstu savremenih teorijskih tumačenja ovaj pojam uputnije prevoditi kao orijentalizam, kako ga razumije i tumači Edward Said, a što je u skladu i s teorijama i promišljanjima kojima je prožeto i Smajlovićevo djelo.* Vidi više: Dželila Babović, Prikaz knjige "Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost" Ahmeda Smajlovića, Prilozi za orijentalnu filologiju, Orijentalni institut.

⁹ Jedan od takvih je Ḥusayn al-Harāwī. Vidi: Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 31-32.

5. Mnogi su ukazali na značajnu ulogu koju je orijentalizam odigrao u upoznavanju Zapada sa civilizacijama Istoka uopće, posebno islamskom civilizacijom i arapskom književnošću, njihov utjecaj na Zapad i njegov naučni i duhovni preporod.¹⁰

Said naglašava da su specijalisti manje skloni upotrebi termina orijentalizma zbog njegove prevelike neodređenosti i uopštenosti s čim se susreće i Smajlović pri analizi evropskih i arapskih učenjaka. S tim akademski određenjem Said povezuje i orijentalizam kao stil mišljenja koji se zasniva na ontološkoj i epistemološkoj distinkciji između Orijenta i Okcidenta. Orijent je za Evropljane najčešća slika o Drugome, a ta slika u biti Orijent vidi kao jedno, bez jasnijih distinkcija u poimanju različitih kultura.¹¹ Said u predgovoru svoje knjige čitaocu obavještava šta to podrazumijeva pod orijentalistom:

*Orijentalista je svako – bio on antropolog, sociolog, istoričar, ili filolog – ko predaje o Orijentu, piše o njemu, ili ga istražuje, svejedno da li u njegovim specifičnim ili u njegovim opštim aspektima, a orijentalizam je ono što taj naučnik ili naučnica rade.*¹²

Smajlović nakon utvrđivanja opsega pojma orijentalistike prelazi na definiciju arabistike te nakon izlaganja kratkog kretanja pojma kroz historiju zaključuje da je arabista *neko iz reda nearapa ko produbljuje svoja znanja o Arapima, arapskom jeziku, arapskoj književnosti, ko prihvata utjecaje arapske kulture i nastoji ih izučavati.* Po njemu, arabistika je jedan od ogranaka orijentalistike. Sve to sažima u idućoj rečenici:

*Dakle, orijentalistika je jedna opća nauka koja se tiče izučavanja Istoka i njegovih književnosti, a arabistika je posebna nauka koja se tiče izučavanja Arapa, njihove civilizacije i pismenosti, njihovih utjecaja na druge i utjecaja drugih na njih.*¹³

Po Saidovom mišljenju, orijentalizam kao disciplina koja reprezentuje institucionalizovano zapadno znanje o Orijentu, djeluje u tri smjera – u smjeru Orijenta, orijentaliste i zapadnih "potrošača" orijentalizma. Ideja koju Said želi prenijeti jeste da se

¹⁰ Ibid, str. 35.

¹¹ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 9-10.

¹² Ibid, str. 10.

¹³ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 37.

orijentalistička kodifikacija prihvata kao *istinski* Orijent.¹⁴ Said postavlja iduća pitanja u pokušaju obrazlaganja orijentalizma:

1. *Koji su još vidovi intelektualne, estetičke, naučne i kulturalne energije učestvovali u stvaranju imperijalne tradicije kakva je orijentalistička?*
2. *Kako je došlo do toga da filologija, leksikografija, romani i lirska poezija počnu da služe imperijalističkom pogledu na svijet?*
3. *Kakvo značenje ima u tom kontekstu originalnost, kontinuitet, individualnost?*
4. *Kako se orijentalizam prenosi i reprodukuje od jedne epohe do druge?*¹⁵

1.3. Metodološki pristupi

Samu metodologiju koju prati, Smajlović naziva inovatorskom.¹⁶ U svom istraživanju koristio je preko 600 bibliografskih jedinica, a opći karakter djela jeste polemička forma jer Smajlović daje dvije strane medalje, tj. kontrastira i upoređuje mišljenja arapskih i zapadnih naučnika te sama mišljenja unutar arapsko-islamskog kruga o najrazličitijim aspektima orijentalistike – od njenog zanimanja za arapsko-islamsko naslijeđe do najvažnijih doprinosa orijentalistike savremenoj arapskoj književnosti, a on sam nastoji dati objektivan stav na osnovu svih predstavljenih mišljenja.¹⁷ Imajući u vidu tematiku ovog rada, za razliku od Saida koji se bavi unutrašnjim idejama koje krije orijentalistička književnost, Smajlović se bavi onim jasno vidljivim aspektima orijentalizma koji imaju direktnu vezu s arapskom književnošću. S obzirom da je i sam više usmjeren prema sveobuhvatnom prikazu, on često ne zalazi u dublje raspravljanje ideja koje se javljaju u određenim orijentalističkim djelima niti iznosi sveobuhvatnu povezanost podjela koje daje.

Said navodi da je morao veliki broj knjiga i autora izostaviti u objašnjavanju svoje teorije u djelu *Orijentalizam*, ali napominje da određeni orijentalistički kanon ne ovisi o suštini onoga što želi iznijeti. On za svoj metodološki pristup kaže da sadrži niz historijskih generalizacija. Što se tiče metodološkog pitanja kod Edwarda Saida, za njega veliku važnost

¹⁴ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 93.

¹⁵ Ibid, str. 27.

¹⁶ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str.12.

¹⁷ Ibid, str. 15.

ima polazna tačka odnosno početni princip. Međutim, naišao je na poteškoću jer i sam shvata da ne postoji prosto data polazna tačka – *početak mora biti načinjen*. No, kako Said nastavlja, postoji i problem određivanja koji su tekstovi i periodi najprikladniji za proučavanje. Pokušaj da se enciklopedijski prikaže historija orijentalizma bila bi neadekvatna jer bi bilo praktično nemoguće postaviti granice za građu kojom bi se bavio. Drugo, narativni model ne odgovara njegovim opisnim i političkim interesima. Treće, mnoge knjige orijentalističkog kanona već predstavljaju enciklopedijska djela. Također, bitno je masivan arhiv svesti na upotrebljive dimenzije te napraviti poredak unutar njega, ali ne automatski hronološkim redom. Za polaznu tačku Said uzima britanski, francuski i američki doživljaj Orijenta, između ostalog ograničio ga je na doživljaj Arapa i islama.¹⁸

O Smajlovićevom djelu *Filozofija orijentalistike* Dželila Babović kaže da se *posebna vrijednost ovoga djela ogleda se u činjenici da je autor u svojim analizama zadržao znanstveno-objektivan pristup te rekonstrukcijskom metodologijom predstavio zasluge orijentalista na planu izučavanja islama.*¹⁹ U prikazu Smajlovićevog djela o orijentalizmu Mehmed Kico i Samir Beglerović hvale njegovu metodologiju koja je išla induktivnom metodom – od pojedinačnog ka općem što je naposljetku rezultiralo obimnom knjigom koja zahvata najrazličitije aspekte orijentalizma.²⁰

Na osnovu ograničenja koja je postavio, Said priznaje da se nije mogao posvetiti doprinosima orijentalizma u Njemačkoj, Italiji, Rusiji, Španiji i Portugaliji. On također vjeruje da su kvalitet, konzistentnost i brojnost britanskih, francuskih i američkih spisa o Orijentu nesumnjivo značajniji od onih u Njemačkoj, Italiji i Rusiji, iako su prvi koraci u izučavanju Orijenta načinjeni najprije u Britaniji i Francuskoj, a zatim razrađeni od Nijemaca.²¹ Saidovo interpretaciju fenomena orijentalizma prožima pojam autoriteta. Metoda za njegovim istraživanjem jeste *strategijska lokacija* – način da se opiše pozicija autora u tekstu, s obzirom na orijentalnu građu o kojoj piše. Zatim *strategijska formacija* podrazumijeva analizu odnosa

¹⁸ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 29.

¹⁹ Dželila Babović, "Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost Ahmeda Smajlovića" (prikaz), *Prilozi za orijentalnu filologiju* 62, Orijentalni institut, Sarajevo, 2017. str. 261-262.

²⁰ Mehmed Kico; Samir Beglerović; "Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost autora Ahmeda Smajlovića" (prikaz); *Zbornik radova islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, 15, Zenica, 2017, str. 297.

²¹ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 30.

između tekstova i način na koji grupe tekstova, tipovi tekstova, tekstualni žanrovi između sebe i u kulturi širih razmjera, stiču masu, gustinu i referencijalnu snagu.²²

S obzirom da Said u uvodu *Orijentalizma* sam dolazi u nedoumicu između dva pristupa u metodologiji – pristupiti općoj grupi ideja koje dominiraju masom građe ili raznolikijem skupu djela koje su stvorili pojedinačni pisci o kojima bi trebalo misliti kao o individualnim instancama među autorima koji se bave Orijentom, on kaže da je pokušao kombinirati obje metode zbog razloga što postoji opasnost od iskrivljavanja kakvom je akademski orijentalizam bio sklon ako se sistematski primjenjuje suviše opći ili suviše specifičan nivo deskripcije u tretiranju pitanja orijentalizma.²³ Kod Smajlovića se može uočiti, što sam obim djela sugerira, da je bliži prvoj metodologiji, tako da je zahvatio pitanja koja Said nije obuhvatio a koji čine sastav ovog rada – njemačke, španske, italijanske i ruske orijentaliste.

2. POZICIJA KNJIŽEVNOSTI U ORIJENTALIZMU

2.1. Aspekti proučavanja književnosti

U nauci o književnosti (od formalizma i strukturalizma) riječ *funkcija* upotrebljava se u odnosu prema pojmu *struktura* (tema, motivi, metastrukture stila, kompozicija, ...) i uopće pri propitivanju značenja i svrhe umjetnosti u kulturi.²⁴ Uzimajući književnost i njenu funkciju u obzir možemo se osvrnuti na *formu* književnog djela uključujući njen estetski oblik i tehnike izražavanja; zatim književno djelo možemo smatrati *društvenim dokumentom* u skladu s vremenom u kojem je nastalo, a možemo ga promatrati i kroz *vrijednosti* koje postavlja na društvenom i individualnom nivou.²⁵

Smajlović ukazuje da se istočna i zapadna metodologija u proučavanju književnosti razlikuju, pa tako on posebno razlaže evropsku i istočnu metodologiju u svome djelu *Filozofija*

²² Ibid, str. 33-34.

²³ Ibid, str. 18.

²⁴ Christian Haug, preveo Daniel Mikulaco, "Funkcija umjetničkog djela (sistema)", *Književna smotra*, 154 (4), Zagreb, 2009, str. 33.

²⁵ Dorothy Hall, "The Function of Literature", *The Antioch Review*, 1 (3), 1941, p. 390.
<https://doi.org/10.2307/4608846> (Pristup 16. 8. 2023.)

orijentalistike. U njegovom izlaganju historijskog razvoja teorije književnosti kao rane i fundamentalne ideje o književnosti na Zapadu izdvajaju se one Aristotelove. Smajlović njegove ideje sažima na idući način:

1. *Historijska laž može postati prava istina, a "zamišljanje nemogućeg" može odražavati činjenicu dublje nego "moguće a nezamislivo", tako da se "umjetnost može shvatiti kao sredstvo otkrivanja svijeta realnosti" što književni rad u njegovoj biti čini jednim od oblika spoznaje...*
2. *"Književnost može proizvesti djelo koje ima posebnu formalnu cjelovitost, djelo čiji poseban svijet je pošteđen pretpostavljanja, tako da se istina jasno vidi i usvaja", što nam omogućuje da "uspostavimo teoriju književne forme i strukture koja tretira primjere jedinstva, kakvo može ostvariti pjesma ili bilo koja druga književna vrsta."*²⁶

U ovome vidimo da književno djelo itekako može prenositi ideje iz realnosti (zajednice odnosno društva) u kojoj je nastalo. Te ideje mogu biti izrazito jasne bez obzira u kojoj književnoj formi dolazile. Smajlović smatra da poslije Aristotela teorija proučavanja književnosti u biti nije napredovala sve dok nije napredovala sama filozofija u studijama metodologije i načelima kritike.²⁷

Formalisti po pitanju funkcije književnog djela kao estetičkog objekta kažu da umjetnik (autor) nije više taj koji u vlastito djelo upisuje preferirane funkcije, već to čini ukupni sistem (i pojedinačni sistemi i okolina) te umjetnički sistem nekog razdoblja na nekom prostoru.²⁸ Strukturalisti bi pridodali kako struktura nekog prostora i vremena utječe na strukturu umjetničkog djela iz koje onda proizlaze potrebne funkcije.²⁹

Smajlović u vezi koncepcije o književnosti koja, između ostalog, uključuje njenu funkciju citira Davida Heinricha Müllera koji postavlja dva pitanja: *Šta su specifične odlike književnosti* i *Po čemu se ona razlikuje od drugih vrsta jezičkog izraza?* Smajlović zatim daje i treće pitanje kojim želi upotpuniti istraživanje književnosti: *Kakav joj je humanistički odraz*

²⁶ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 234.

²⁷ Ibid, str. 245.

²⁸ Christian Haug, preveo Daniel Mikulaco, "Funkcija umjetničkog djela (sistema)", str. 33.

²⁹ Ibid, str. 34.

*tokom historije?*³⁰ Na prvo pitanje možemo ustvrditi da *specifične odlike* čine pomenutu estetiku i tehniku djela. Što se tiče drugog pitanja, odgovor nalazimo u riječima Solara da književnost ima određenu umjetničku svrhu i funkciju:

*Najčešće se tako riječ "književnost" i u svagdašnjem govoru i u znanosti upotrebljava u užem smislu: misli se na one jezične tvorevine koje se razlikuju i od svagdašnjeg, običnog govora i od govora u svim onim djelatnostima koje nemaju osobitu umjetničku svrhu i funkciju.*³¹

Dakle, po shvatanju teoretičara književnosti poput Solara možemo zaključiti da književnost ne čini samo djelo, nego i utjecaj koji ono vrši kroz unutrašnje poruke koje sadrži:

*Ona uključuje stvaralaštvo, sama stvorena djela i njihovo doživljavanje, a umjetnička djela sadrže iskustvo i znanje oblikovano i izraženo na takav način na kakav inače ne bi moglo nastati niti bi se moglo izraziti.*³²

Treće pitanje koje Smajlović dodaje čini bitan aspekt u shvatanju orijentalizma. Smajlović smatra da je *književnost čvrsto i trajno povezana s historijom tako da je nezaobilazno osvrnuti se na historijski razvoj samog orijentalizma.*³³

2.2. Književnost i društvena zbilja

Književnost, kako tvrdi Smajlović, bilo je najteže za izučavati jer je to razumijevanje osobenosti što se veže za izučavanje arapske misli općenito, odnosno, ono zahtjeva poznavanje historije, kulture i društvenog konteksta nastanka književnog djela.³⁴ Said u svome djelu *The World, the Text, and the Critic* kritikujući današnje otuđenje od značaja kulture u modernom tumačenju književnosti, kaže:

...književnost i humanističke nauke postoje unutar kulture, a kultura je oplemenjena i potvrđena njima, a ipak, u verziji kulture koju usaduju profesionalni

³⁰ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike*), str. 229.

³¹ Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, str. 9.

³² Ibid, str. 11.

³³ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*), str. 224.

³⁴ Ibid, str. 171.

*humanisti i književni kritičari, odobrena praksa visoke kulture marginalna je za ozbiljne političke interese društva.*³⁵

Said, također, u svom djelu *Orijentalizam* tvrdi da je orijentalizam odgovor na kulturu koja ga je proizvela, više nego na njen pretpostavljeni predmet.³⁶ Said za sebe kaže da proučava orijentalizam kao dinamičku razmjenu između individualnih autora i krupnijih političkih interesa oblikovanih od strane tri velike imperije – Britanije, Francuske i Amerike.³⁷ U djelu *Culture and Imperialism* Said ističe:

*Smatrati imperijalne brige konstitutivno značajnim za kulturu modernog Zapada znači, sugerirao sam, razmatrati tu kulturu iz perspektive antiimperijalističkog otpora kao i proimperijalističke apologije.*³⁸

Bitno je napomenuti da postoje dijelovi u djelu *Orijentalizam* u kojima je inkorporirao teorijske koncepte francuskog filozofa Foucaulta, a dok se u drugima razilazi s njim. Kritikujući književnu teoriju koja se pozabavila tekstualnošću, uključujući filozofe Derridu i Foucaulta koji su književnost posmatrali kroz takav koncept, Said tvrdi da je tekstualnost postala upravo antiteza i udaljavanje od historije.³⁹ Međutim, Foucault je u stanju da uzme u obzir ne samo semantičku već i materijalnu stvarnost teksta, odnosno materijalne uslove nastajanja i razvoja teksta.⁴⁰ Zato nalazimo dijelove u kojima se Said slaže s Foucaultom, poglavito gledajući književnost kao diskurs. Međutim, ne slaže se sa Foucaultom u tome da individualni tekst ili autor imaju veoma malo značaja. Said nam upravo otkriva dijalektiku između individualnog teksta ili pisca i složene kolektivne formacije kojoj njegovo djelo doprinosi.⁴¹ Orijentalizam je redukovao ličnosti svojih najizrazitijih individualista na ulogu imperijalnog pisca. Uloga ranih orijentalista bila je da svoje djelo i Orijent snabdiju materijalom, a kasniji orijentalisti već su *ovladali scenom*. Kasnije, kada je ta scena počela da zahtjeva upravljanje postalo je jasno da su u toj igri institucije bolje od pojedinaca.⁴² Djelo

³⁵ Edward W. Said, *The World, the Text, and the Critic*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1983, p. 2.

³⁶ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 267.

³⁷ Ibid, str. 26-27.

³⁸ Edward W. Said, *Culture & imperialism*, Knopf, New York, 1993, p. 66.

³⁹ Edward W. Said, *The World, the Text, and the Critic*, p. 4.

⁴⁰ Racevskis, Karlis, "Edward Said and Michel Foucault: Affinities and Dissonances" *Research in African Literatures*, 36 (3), 2005, p. 86.

⁴¹ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 38.

⁴² Ibid, str. 267.

*Orijentalizam izvršilo je najznačajniji utjecaj na postkolonijalnu teoriju u smislu razgradnje stereotipnih predodžbi koje je gradila zapadnoevropska kultura te osporavanja pretenzija te kulture na univerzalnost vlastitih kanona.*⁴³

2.3. Književnost kao tekstualni stav

Said navodi izraz *tekstualni stav (textual attitude)* – pojavu u orijentalizmu koja označava način da se stvarnost Orijenta razumijeva na osnovu tekstova koji su napisani o njemu.⁴⁴ Navodi dvije situacije u kojima bi tekstualni stav bio prihvatljiv - *suočavanje sa nečim relativno nepoznatim i prijetećim, dotad dalekim*. U tome bi bila prihvatljiva pomoć putopisa i vodiča, koje bi služili kao "smirenje", a putnik bi sam bio sposoban uočiti da li se napisano slaže sa stvarnošću. Također, putopisci jednostavno daju opis zemlje, ljudi, cijena, itd. Međutim, opisi mogu steći veći autoritet od stvarnosti. Druga situacija jeste privid uspjeha, odnosno kada autor jasno upozori na određene pojave pa čak i da savjete kako se ophoditi u takvoj situaciji i one se pokažu ispravnim. On će time steći povjerenje čitatelja, pa čak i ponukati ga na vlastiti putopis. Time se govori o dijalektici uzajamnog pojačavanja što dovodi do fokusa na jedan aspekt.⁴⁵ Takvom tekstu se pripisuje ekspertiza. Za njega se vezuju autoritet akademskog svijeta, institucija, vlada što dovodi do uspjeha koji je i veći nego to zaslužuje. Oni ne stvaraju samo znanje, nego i realnost, a kroz određeno vrijeme proističe i tradicija (diskurs) čije je materijalno prisustvo ili težina, a ne originalnost samog autora, zapravo odgovorno za tekstove koji su na osnovu njega nastali. Napoleon je svo znanje o Orijentu crpio iz manje-više orijentalističkih knjiga.⁴⁶

3. KONTEKST NASTANKA ORIJENTALISTIČKIH DJELA

S obzirom da razumijevanje nastanka i strukture orijentalističkih djela uveliko ovisi o kontekstu odnosno o prirodi samog orijentalizma, neophodno se osvrnuti na složenu

⁴³ Zvonimir Glavaš, "Razgradnja Orijenta - razvoj i temeljni koncepti postkolonijalne teorije", *Essehist*, 4 (4), Osijek, 2012, str. 78. <https://hrcak.srce.hr/184516> (Datum pristupa: 31.08.2023.)

⁴⁴ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 126.

⁴⁵ *Ibid*, 127.

⁴⁶ *Ibid*, 128.

orijentalističku mrežu koja uključuje historiju, različite motive i struje, a koje neminovno utiču na orijentalistička djela.⁴⁷

3.1. Motivi u orijentalizmu

Orijentalizam formalno nastaje utemeljenjem katedri za arapski, grčki, hebrejski i sirijski u Parizu, Oksfordu, Bolonji, Avinjoonu i Salamanki 1312. godine na osnovu odluke Crkvenog savjeta u Beču.⁴⁸ Orijentalizam kao polja proučavanja jeste fiksiran, totalan i geografski određen stav prema širokom spektru različitih socijalnih, jezičkih, političkih i historijskih realnosti.⁴⁹ Smajlović opće motive orijentalistike dijeli na: psihološke, historijske, ekonomske, ideološke, vjerske, kolonijalističke te naučne.

Psihološki motive Smajlović opisuje kao čisto ljudsku potrebu za otkrivanjem nepoznatog i saznavanjem činjenica o načinu života i mišljenja drugih ljudi. U tom smislu ljude prate i želja za materijalnim dobitkom i dragocjenostima, sklonost ka dominaciji nad drugima i potvrda ispravnosti vlastite vjere kroz proučavanje drugih vjera. Sve to čovjek, u ovom slučaju Evropljanin, čini kroz putovanja nepoznatim predjelima, a zatim povratak u domovinu i predstavljanje vlastite percepcije o viđenom.⁵⁰ Kroz proučavanje misli, nauke i literature Istoka, došlo je do istinitih, ali i neistinitih navoda koja su trebala zadovoljiti orijentalističku viziju svijeta. Upravo tome je bila svrsishodna egzotična literatura koja je budila orijentalističke pobude.⁵¹ Said skreće pažnju na *simpatetički element* u proučavanju Orijenta. Kod nekih orijentalista u 18. stoljeću javilo se vjerovanje da su sve kulture uvezane organski i iznutra. Time su se srušili određeni zidovi gdje su se uočili skriveni elementi između sebe i Orijenta. Čuveni primjer te identifikacije je Napoleon, a ona je izrodila čitav niz djela koja su romantizovala Orijent.⁵²

Razlika Istoka i Zapada ogleda se još u ranim periodima grčke i rimske kulture, što upućuje na mnogo dublji refleks čovjekovog odnosa prema nepoznatom ili *drugome*.⁵³ Upravo

⁴⁷ Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, str. 13.

⁴⁸ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 69.

⁴⁹ Ibid, str. 70.

⁵⁰ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 44.

⁵¹ Ibid.

⁵² Edward Said, *Orijentalizam*, str. 160.

⁵³ Ibid, str. 78.

kod historijskih motiva Smajlović ukazuje na dugu historiju sukoba Istoka i Zapada koja se posebno intenzivirala dolaskom islama. S obzirom da je islam bio pokretač jedne nove civilizacije i toka misli evropski učenjaci bili su prinuđeni na istraživanje istog. Treba napomenuti da Smajlović ukazuje i na dozu podozrivosti i sujete Zapadne civilizacije koja je izgrađena na temeljima grčko-rimske civilizacije, dok su u određenom periodu bili podređeni islamskoj civilizaciji.⁵⁴

Pored mnogih događaja koji su u direktan dodir dovele islamsku i zapadnu civilizaciju poput osvojenja Španije i turskog osvajanja Konstantinopolja, Smajlović navodi primjer 15. stoljeća u kojem su se desili – osvajanje Konstantinopolja 1454. i oplovljavanje Rta Dobre nade čime su na obalama Arabijskog poluotoka i Perzijskog zaljeva Portugalci uspostavili pristaništa, a time i njihovi konkurenti. To je zahtijevalo diplomatske odnose što je zahtijevalo izučavanje jezika i kulture zemalja u koje su došli.⁵⁵ To ukazuje i da je od tih najranijih dana islamski svijet je bio bitno ekonomsko područje. Razvoj trgovine i komercijalna potreba je samim tim uslovljavala razvoj orijentalizma, instituta i centara.⁵⁶

Nakon križarskih ratova, Arapi muslimani nisu dolazili u sukobe s istočnom Crkvom, pa su pravili i razlike u nazivima, zapadni hrišćani nazivani su Francima, a istočni Rimljanima.⁵⁷ Dolaskom islama i velikim utjecajem koji je izvršio na Zapadnjake, zapadni učenjaci bili su prisiljeni istraživati novu kulturu inspirisanu potpuno novim vjerskim pogledom na svijet. Arapski jezik se izučavao kako bi se apologetski vršile rasprave između zapadnog svećenstva, a veliku ulogu je imalo i misionarstvo u okrilju katoličke crkve. Izučavanje hebreistike dovelo ih je i do arabistike i islamistike općenito.⁵⁸ Pored toga, postojala je jasna svijest da evropski hrišćani muslimanima duguju znanja o filozofiji koja je uveliko doprinijela renesansi u Evropi.⁵⁹

Očigledno je da i Smajlović prihvata ideju da se orijentalistika počela razvijati sa jasnim planom. Među tim razlozima su i ideološki koji nisu sprežali od korištenja legitimnih i nelegitimnih sredstava, a Smajlović sve to pojašnjava terminom "idejne okupacije Zapada".⁶⁰

⁵⁴ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 45.

⁵⁵ Ibid, str. 46.

⁵⁶ Ibid, str. 48.

⁵⁷ Fāṭima ʿAbd al-Fattāh, *ʿIdāʾāt al-ʿArab al-ʿIstīsrāq al-rūsiyyi, ʿIttiḥād al-Kuttāb al-ʿArab*, Dimašq, 2000, str. 20.

⁵⁸ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 50.

⁵⁹ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 103.

⁶⁰ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 48.

Samo su arapski i islamski Orijent predstavljali za Evropu nerazriješeni izazov na političkoj, intelektualnoj, a jedno vrijeme i na ekonomskoj ravni. Problematici evropski stav prema islamu veliki je dio Saidove studije jer je *islam neprijatno blizu hrišćanstva geografski i kulturalno*.⁶¹ Kada nije korišten kao sinonim za azijski Istok u cijelosti termin Orijent je shvatan kao islamski Orijent i tako ostaje do polovine 18. vijeka.⁶²

Još od križarskih ratova javljaju se kolonijalistički motivi u kojima se nastoji da idejno, politički i civilizacijski zavlada islamskim svijetom. Ciljevi kolonijalizma su se podudarali s misionarstvom koje je u ranim fazama zadovoljavalo orijentalističke ciljeve. Tek kasnije je prisutan čisti kolonijalizam.⁶³ Napoleonova invazija na Egipat 1798. godine i njegov pljačkaški pohod na Siriju imali su velike posljedice na modernu historiju orijentalizma.⁶⁴ Prije toga, interes projekata je bio "biblijski". Orijent je tad prvi put otkriven Evropi kroz materijalnost njegovih tekstova, jezika i civilizacija.⁶⁵

Naučni motivi dolaze u fokus nakon shvatanja Zapada da Istok krije bitna civilizacijska dostignuća. Tako šalje svoje učenjake da istražuju, proučavaju i osnivaju muzeje, institute i različite katedre.⁶⁶ Sve do sredine 18. stoljeća orijentalisti su bili proučavaoci Biblije, semitskih jezika, specijalisti za islam, ili sinolozi da bi naposljetku do sredine 19. stoljeća orijentalizam postao ogromna riznica znanja.⁶⁷ Dakle, u 19. stoljeću orijentalista je ili naučnik ili daroviti entuzijast ili oboje. Produkti naučnih motiva tako su izrodili pomamu za orijentalnim u Evropi, a što nije mimoišlo nijednog velikog savremenog pjesnika, esejistu ili filozofa.⁶⁸

3.2. Struje u orijentalizmu

Od sredine 18. stoljeća postojala su dva osnovna elementa određivanja odnosa između Istoka i Zapada:

⁶¹ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 101.

⁶² Ibid, str. 102.

⁶³ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 51-52.

⁶⁴ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 104.

⁶⁵ Ibid, str. 105.

⁶⁶ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 52.

⁶⁷ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 70.

⁶⁸ Ibid, str. 71-72.

1. sve veće evropsko znanje o Orijentu, ojačano kolonijalnim upoznavanjem, ali i zanimanjem za "egzotično". Iz toga nastaju nauke poput etnologije, a potom i znatan korpus literature različitih romansijera, pjesnika, prevodilaca i putnika.

2. Evropa je uvijek bila u poziciji moći odnosno dominacije, iako se taj odnos ublažava "priznavanjem zasluga orijentalne civilizacije".⁶⁹

Smajlović primjećuje da je orijentalistika 19. stoljeća ozbiljno koračala naučnim putem, ali da je još bila pod stegom vjerskog kadra.⁷⁰ Akademski orijentalisti najviše su se zanimali za klasični period tako da do kraja 19. stoljeća nije proučavan moderni tj. aktuelni Orijent. Taj proučavani Orijent bio je tekstualni univerzum, a uticaj Orijenta je išao preko knjiga. Čak i veza između orijentaliste i Orijenta bila je tekstualna.⁷¹ Smajlović navodi pet tendencija koje su se pojavile u orijentalistici i koje su se naposljetku pokazale kroz funkcije zapadnjačke orijentalističke književnosti. Pored toga, možemo ih primijetiti i u odnosu orijentalista prema arapskoj književnosti. To su supremacijska, analitička, specijalistička, dogmatska i politička tendencija.

Supremacijska tendencija je nastala radi pokazivanja nadmoćnosti Zapada nad Istokom "u svim životnim poprištima".⁷² Smajlović nam prenosi mišljenje M. Rodinsona koji kaže da korijen takvog odnosa opet vidi u hrišćanskoj nadmoći prema islamu.⁷³ Elementi orijentalizma koje Said opisuje, a koja bi se dijelom podudara sa Smajlovićevim viđenjem ove tendencije jeste ekspanzionizam i etnocentrizam. Orijent je proširen na teritoriju znatno iza islamskih zemalja. Pod uticajem putopisne literature, imaginarnih utopija, moralističkih putovanja i naučnih izvještaja na Orijent se obraćala sve veća pažnja, ali sa snažnim etnocentrizmom gdje je Evropa postavljena kao posmatrač.⁷⁴ Said to vidi na način da ih je čisto supremacijska težnja odvojila od uzimanja u obzir ozbiljnog naučnog pristupa. U orijentaliste iz ove struje Smajlović ubraja E. Renana, Labija, Von Kramera, A. Dumasa, G. Hanota, H.Lammensa, S.M. Zeumera, a ocjenjuje da je najveći dio orijentalističkog korpusa pripada ovoj tendenciji.⁷⁵ Obrisove ove tendencije i njene povezanosti sa idućom (analitičkom) možemo vidjeti u riječima Saida o orijentalizmu:

⁶⁹ Ibid, str. 57.

⁷⁰ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 93.

⁷¹ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 73.

⁷² Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str.182.

⁷³ Vidi: Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 183.

⁷⁴ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 157.

⁷⁵ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 184.

...on je elaboracija ne samo osnovne geografske razlike (svet je sastavljen od sve nejednake polovine, Orijenta i Okcidenta), nego i čitavog niza "interesa" koje on ne samo što stvara nego i održava uz pomoć sredstava kakva su naučno otkriće, filološka rekonstrukcija, psihološka analiza, opis pejzaža i sociološki opis...⁷⁶

Učenijem stavu u orijentalizmu, kako navodi Said, potpomagali su historičari, pored istraživača i putnika.⁷⁷ Javlja se komparatizam u ranoj fazi orijentalizma kao odlika 18. stoljeća što će postati odlika i 19. stoljeća. To možemo poistovjetiti sa analitičkom tendencijom koju opisuje Smajlović. On vidi ovu tendenciju kao kriticizam uz pomoć činjenica i različitih vrsta saznanja na osnovu utemeljenih metodologija i usaglašavanja rezultata. No toga se pridržavao mali broj naučnika – orijentalista i može se reći da je mali broj istinski doprinio razvoju orijentalistike od početka 19. stoljeća. Takve stavove potvrđuju i ocjene H. Gibba i H. Buvena, kasnijih orijentalista.⁷⁸ I Smajlović ističe određene manjkavosti kakve i Said daje, a to su ponavljanje tvrdnji prethodnih orijentalista, bez pažnje na društveni i kulturalni razvoj društva koji je predmet proučavanja. Smajlović prenosi stav Gibba da kasniji orijentalisti nisu obratili pažnju na književnu produkciju koja se zasniva na usmenom predanju jer bi na taj način stekli mnoge uvide u društveno stanje naroda koji su proučavali, a očito je da književna produkcija općenito može pomoći u istraživanju *tankoćutnog* duha jednog naroda.⁷⁹

Smajlović specijalističku tendenciju naziva "najkonstruktivnijom" u arapsko-islamskim studijama. Pojavila se nakon duha enciklopedizma. Obilježja su joj se iskristalisala tokom 19. stoljeća, a posebno se istakla u 20. stoljeću.⁸⁰ Said to opisuje riječima da orijentalizam *predstavlja raspodelu geopolitičke svesti na estetske, naučne, ekonomske, sociološke, istorijske i filološke tekstove.*⁸¹ Svaka grupa je istraživala određena područja orijentalistike iz kojih su se izrodile važne studije. Smajlović svoja zapažanja o razlozima ove pojave sažima u sljedećem: jedan istraživač nije mogao obuhvatiti samostalno ogromnu građu; specijalizovanje u određenim oblastima zahtjevalo je od istraživača da da odgovore na važna pitanja, između ostalog i na pitanja arapske književnosti i njenog značaja; određene pojave koje su značile

⁷⁶ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 23.

⁷⁷ Ibid, str. 158.

⁷⁸ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 185.

⁷⁹ Ibid, str. 186.

⁸⁰ Ibid, str. 187.

⁸¹ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 23.

buđenje u cjelokupnom arapsko-islamskom svijetu podstakle su na ozbiljnije sagledavanje problema toga dijela svijeta.⁸² Iako Smajlović ovdje analizira specijalizaciju na akademskim poljima, Said spominje element koji je bio prisutan unutar akademskih polja, a to je *impuls da se priroda i čovjek klasifikuju po tipovima* tj. karakterističnim elementima, općim crtama, redukovanju velikog broja predmeta na manji broj rasporedivih i opisivih tipova.⁸³

Dogmatsku tendenciju, kako Smajlović spominje, najstarija je i najrasprostranjenija. Ovako to on tumači: *Ona je i najvažnija, jer se zasniva na nastojanju da se razumije ukupna duhovnost Istoka i da se pronikne u njene dubine, bilo s ciljem da je se napada bilo s namjerom da se iskoristi, ili da se uspoređuje s drugim duhovnostima.*⁸⁴ Kao produkt toga, Smajlović najveće tenzije ove struje vidi orijentalističkom razumijevanju islama. Teološku borbu Said također vidi u korijenima orijentalizma, ali ova tendencija velikim dijelom je povezana s već spomenutim etnocentrističkim elementom koji Evropu i Orijent stavljaju u odnos moralne paradigme i ekscesa i samim tim takvo je i razumijevanje islama kod većine orijentalista. Said objašnjava da je orijentalizam i *određena volja ili namera – pre nego izraz volje ili namere – da se razume, manipuliše, čak i primi u sebe jedan očigledno različit (ili alternativan i nov) svet.*⁸⁵

Po pitanju političke tendencije, treba spomenuti ono što Smajlović ističe, a to je mišljenje orijentalista poput J. Wellhausena da "islamski politički zakon ne može suzbijati razvoj narastajućih političkih snaga." Dakle, iznosi mišljenja o inferiornosti političkih okolnosti u arapskom svijetu što je odlika političke tendencije.⁸⁶ Politički odnos je taj koji je stvorio gospodar-rob odnos što se odražava i u književnosti.⁸⁷ Said to objašnjava da to dovodi to toga da su Orijent i Orijentalci kao predmet pasivani, neučestvujući, neaktivan, neautonoman, itd. Iz toga proističe tematika esencijalističke koncepcije o orijentalnim zemljama, nacijama i narodima.⁸⁸ Broj orijentalista povećava se u 19. i 20. stoljeću kada orijentalizam iz akademskog diskursa prelazi u imperijalnu instituciju. Drugim riječima, kako

⁸² Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 188.

⁸³ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 161.

⁸⁴ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 192.

⁸⁵ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 23.

⁸⁶ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 198.

⁸⁷ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 131.

⁸⁸ Ibid, str. 131

to Said pojašnjava, desio se prijelaz iz tekstualnog shvatanja Orijenta na primjenu u praksi na Orijentu.⁸⁹

3.3. Nacionalna perspektiva orijentalista

Umjesto da ocrtava stvarnost izvan sebe, orijentalizam je konstituirao diskurs pomoću kojeg su zapadne zemlje poput Britanije i Francuske konstruirale svoje Drugo i na taj način projektirale svoj vlastiti identitet.⁹⁰ Unapređivanje orijentalističkih institucija sa periodom evropske ekspanzije potpuno se podudaraju, a radi se o godina od 1815. do 1914. Najviše su bili zahvaćeni Afrika i Azija, a dvije najveće imperije bile su Britanija i Francuska.⁹¹ Britanija, i Francuska bile su skoro dva stoljeća u direktnoj konkurenciji. Budući da naracija igra tako izuzetnu ulogu u imperijalnim istraživanjima, nije iznenađujuće da Francuska i Britanija imaju neprekinutu tradiciju pisanja romana koji su bez premca.⁹² U zemljama arapskog Bliskog Istoka Britanci i Francuzi su imali dodire sa *Orijentom* na najsloženiji način. Said upravo ukazuje da su te dvije sile podijelile i intelektualnu moć koja je zapravo orijentalizam. On je arhiv sa pohranjenim informacijama, svi ga dijele, a ujedinjuje ga porodica ideja i niz ideja.⁹³

Smajlović podržava izučavanje škola orijentalistike s obzirom na geografske osnove, a ne predmetne. Na taj način se može bolje historijski sagledati orijentalistika pa tako taj pristup preporučuje i drugim istraživačima.⁹⁴ U tom smislu Smajlović podržava podjelu Yūsuf Dāğira koja podjelu škola orijentalistike zasniva na geografskoj rasprostranjenosti. Škole orijentalistike tako se dijele na francuske, engleske, njemačke, ruske, itd, jer imaju svoj poseban naučni program i metodologiju po kojima su specifične i razlikuju se od drugih, a svaka u sklopu sebe nosi neko specifično obilježje koje naročito označava određeni narod u prostoru i vremenu, s njegovim korijenom i počelom. Svaka od tih naučnih škola ima svoj 'opseg' ili posebno naučno polje, na koje se sasvim, ili skoro sasvim, usredsređuje njena orijentalistička naučna aktivnost.⁹⁵ Ističe da je, kao prvo, teritorijama pripadnost orijentalistike

⁸⁹ Ibid, str. 130.

⁹⁰ Geoffrey P. Nash, "Introduction" u *Orientalism and Literature*, urednik Geoffrey P. Nash, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, p. 3.

⁹¹ Edward Said, *Orijentalizam*, str.58.

⁹² Edward Said, *Culture and imperialism*, p. 24.

⁹³ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 59.

⁹⁴ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 210.

⁹⁵ Ibid, str. 202-203.

ono što određuje njenu narav, a tako i narav njene škole. Kao drugo, zaključuje da su *specifična obilježja škola ono što ih čini samostalnim i drugačijim od ostalih, tako da svaka nosi uvriježen karakter specifičan samo tom narodu*. Kao treće, svaka škola ima svoje specifično usmjerenje, a ono ima specifična obilježja i odlike.⁹⁶

Iako su glavne kolonijalne sile poslije 19. st. bile Britanija i Francuska, Rusija i Njemačke odigrale su izvjesnu ulogu na Bliskom istoku.⁹⁷ Silvester de Sacy, bio je prvi moderni i institucionalni evropski orijentalista koji se bavio islamom i arapskom književnošću. On je bio i učitelj naučnika Champolliona i Franza Boppa, osnivača njemačke komparativne lingvistike. Potonju nadmoć Said pripisuje i Williamu Jonesu i Edwardu Williamu Laneu.⁹⁸ Said na neki način prigovara sam sebi na nemogućnosti da obuhvati i njemački razvoj orijentalizma nakon početnog perioda. On shvata da je manjkavo djelo koje nastoji prikazati akademski orijentalizam bez osvrta na naučnike poput Goldzihera, Brocklemanna, Nöldekea, između ostalih. S obzirom da Nijemci nisu imali svojih kolonija, osim onih koje su im kasnije dodijeljene, njemačka škola se oslanja na francusku i englesku školu i *prati smjelu, djelotvornu i konstruktivnu teoriju, pa i po cijenu da se to kosi s vladajućim javnim mnjenjem*. Područje njenog zanimanja je cijeli Istok, drevni i moderni.⁹⁹

Said kaže da je njemački neuporediv sa anglo-francuskim jer tokom prve dvije trećine devetnaestog stoljeća nije moglo biti uspostavljeno tijesno partnerstvo između orijentaliste i trajnog, neprekidnog nacionalnog interesa na Orijentu. Kako kaže, njemački Orijent je gotovo isključivo akademski, odnosno klasični Orijent. On je predmet lirike, maštanja, romana, ali nije aktuelan u smislu važnosti Egipta i Sirije za Chateaubrianda, Lanea, Lamartinea, Burtona, Disraelija ili Nervalu. No, njemački orijentalizam također ima intelektualni autoritet nad Orijentom.¹⁰⁰ Što se tiče ruske škole, ona se zanimala sa Centralnu Aziju, a kasnije je svoje zanimanje proširila na arapski svijet.¹⁰¹ Ruska arabistika zauzela je drugačiji pristup od one zapadnoevropske, a komunikacija između arapskih učenjaka i ruskih arabista ostala je

⁹⁶ Ibid, str. 203.

⁹⁷ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 135.

⁹⁸ Ibid, str. 31.

⁹⁹ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 205.

¹⁰⁰ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 33.

¹⁰¹ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 205.

kontinuirana i djelotvorna.¹⁰² Možemo reći da je jedna od karakteristika ruske arabistike ta da se ne koristi u velikoj mjeri za političke ili vjerske ciljeve.¹⁰³

4. KONSTRUISANJE ORIJENTALISTIČKOG KANONA

Filozofija orijentalistike je, kako Smajlović navodi, *počela zadirati i u složena pitanja, istraživati teške zagonetke koje se tiču Arapa i njihovog položaja, njihovog mentaliteta i jezika, njihove nacionalnosti, filozofije i dogme, njihove civilizacije, kulture, umjetnosti i književnosti.*¹⁰⁴ Said tvrdi da je djelo Silvestera de Sascyja dalo *čitav sistemski korpus tekstova, pedagošku praksu i naučnu tradiciju, a uspostavilo je važnu sponu između orijentalističke nauke i državne politike. S njim je uspostavljen samosvjestan metodološki princip, vremenski paralelan s naučnom disciplinom.*¹⁰⁵ Nakon preokreta u ideologiji na Zapadu, kolonijalističko društvo je, posebno nakon osnivanja instituta, *primoralo da o cijelom svijetu sudi na osnovama objektivnih činjenica.*¹⁰⁶ Akterima orijentalizma ukazala se prilika za proučavanjem arapskih rukopisa pomoću kojih su se upoznali sa specifičnim obilježjima naroda, a ne samo islamskog vjerovanja. Smajlović tvrdi da im nije bio cilj *dobiti sliku o tom svijetu, nego objektivna saznanja o tom svijetu,* ali na osnovu specifičnih uvjeta istraživača i njegovih istraživačkih metoda.¹⁰⁷

Dvije karakteristike ga obilježavaju Silvestera de Sascyja u naučnom smislu – cilj rada mu je *didaktička prezentacija za studente i namjera revizije i ekstrakta.*¹⁰⁸ On tako formira krug učenika *odvojen od svijeta, pošto je Orijent star i dalek, učiteljevo razvijanje je restoracija, revizija onoga što je iščezlo iz šireg znanja.* S obzirom da je nemoguće potpuno prikazati Orijent, prikazane su najreprezentativnije teme i dijelovi. Zato se on usmjerava na antologiju, odnosno hrestomatiju – on svjesno uzima i bira kao autoritet, a ti primjeri imaju semiotičku snagu da označe Orijent.¹⁰⁹ Čitavo djelo je *kompilatorsko* odnosno *ceremonijalno*

¹⁰² Fāṭima ‘Abd al-Fattāh, *‘Idā’āt a ‘lā al-’Istišrāq al-rūsiyyi*, str. 51.

¹⁰³ Ibid, str. 79.

¹⁰⁴ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 182.

¹⁰⁵ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 168.

¹⁰⁶ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 92.

¹⁰⁷ Ibid, str. 92.

¹⁰⁸ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 168.

¹⁰⁹ Ibid, str. 169.

didaktičko i pomno revizionističko. Za ovaj rad bitno je spomenuti da je napisao Chrestomathie arabe (Arapsku hrestomatiju) u tri toma (1806-1827). Načinio je pozamašan broj prijevoda i dva obimna komentara o Kelili i Dimni i o Maqāmātu al-Harīrīja.

On nije morao samo da identifikuje znanje o Orijentu, nego i da ga dešifruje, protumači i učini dostupnim te je naposljetku proizveo čitavo polje. Temeljno je pretražio arhive, obradio je tekstove, a zatim ih je klasificirao i komentarisao. Po riječima Saida, *Sasi je branio korisnost i interes ostvarenja u kakva je spadala, recimo, arapska poezija, ali ono što je u stvari govorio da orijentalist mora adekvatno da transformiše arapsku poeziju kako bi ona bila cenjena. Kako nastavlja Said, razlozi su bili epistemološke prirode, ali i samoopravdanja, jer su arapsku poeziju stvorili ljudi sasvim strani (Evropljanima), pod veoma različitim klimatskim, socijalnim i istorijskim uslovima potpuno drugačijim od onih koje poznaju Evropljani. Takva poezija sadrži vjerovanja i mišljenja koja se mogu shvatiti tek nakon proučavanja.*¹¹⁰ Smajlović također primjećuje, pored općenitog nastojanja orijentalista poput Sacyija u postizanju naučne objektivnosti, da ne uspijevaju izbjeći spoticanje o svoje porive i predrasude koje su se *taložili tokom minulih stoljeća kroz događanja koja su se odvijala između Istoka i Zapada.*¹¹¹

Također, zaključuje se da *orijentalne tekstove ne treba uzimati u celini*, jer Sacy ovakvim pristupom gradi *teoriju fragmenata* koja je uobičajena u romanticizmu. Orijentalista je tu da prikaže Orijent kroz reprezentativne fragmenate koji su ponovo objavljeni, protumačeni i okruženi nizom drugih fragmenata. To se obavlja upravo pomoću žanra hrestomatije.¹¹² Njegovo najčuvenije djelo je trotomna *Chrestomathie arabe* koja okuplja fragmente poezije i proze. Njegove antologije su široko korištene u Evropi tokom nekoliko generacija. Kako Said primjećuje, *one prikrivaju cenzuru Orijenta koje je obavio orijentalist. Zatim nastavlja da vremenom čitalac zaboravlja napor orijentaliste i prima restrukturaciju Orijenta kakvu nalazi u hrestomatiji kao Orijent ukratko – tout court.*¹¹³ Iz toga proističe, kako i Smajlović zaključuje, da je teško razvojiti naučnika i dogmatičara u orijentalizmu.¹¹⁴

¹¹⁰ Ibid, str. 172-173.

¹¹¹ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 96.

¹¹² Edward Said, *Orijentalizam*, str. 173.

¹¹³ Ibid, str. 174.

¹¹⁴ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 96.

Saidov zaključak jeste da Sacyjevo djelo *kanonizuje Orijent* iz kojeg proističe kanon tekstualnih predmeta koji se prenose od jedne generacije studenata do druge.¹¹⁵ Ovime se formira diskurs koji ima poseban rječnik, ali radi se i o načinu kako se misli i govori u toj oblasti općenito. Tako diskurs pomaže da se konstruiše predmet orijentalizma.¹¹⁶ Imajući to u vidu, svaki značajan arabista u Evropi tokom 19. stoljeća je bio autoritetom vezan za Sacyja, posebno njemački intelektualci. To je imalo za posljedicu da je *svaki orijentalista rekreirao svoj sopstveni Orijent u skladu sa fundamentalnim epistemološkim pravilima dobitka i gubitka koje je uspostavio i ozakonio Sacy* što će se primijetiti i u Smajlovićevom prikazu odnosa orijentalista prema arapskoj književnosti.

Za razliku od Sacyija, Renan je imao institucionalnu moć koju je koristio da poveže Orijent sa najnovijim komparativnim disciplinama te tako Renana možemo smatrati drugom generacijom orijentalista.¹¹⁷ Za razliku od Sacyija koji je oživio polje strukture orijentalizma, Renan je u orijentalizam došao iz filologije i upravo je kulturalna pozicija te discipline dala orijentalizmu njegove najznačajnije tehničke karakteristike.¹¹⁸ Njegova analiza semitskih jezika iz 1848. godine koja je revidirana i objavljena 1855. kao *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques* nastoji naučno opisati inferiornost semitskih jezika među kojima je i arapski jezik.¹¹⁹ Renana Said opisuje na sljedeći način:

*...posao filologije u modernoj kulturi (kulturi koju Renan zove filološkom) sastoji se u tome da nastavi da vidi realnost i prirodu jasno, odbacujući tako svaki supernaturalizam, i da nastavi da drži korak sa otkrićima u prirodnim naukama.*¹²⁰

Ipak, kod ovakvih orijentalista koji su postavili temelje orijentalističkom diskursu, primjećuje se i dogmatska (religiozna) tendencija, posebno kod Renana, na šta više pažnje obraća Smajlović. Renan nastoji spasiti religiju od literalističke dogme, kao oblika mitologije bitne za čovječanstvo, s kršćanstvom kao najrazvijenijim tradicionalnim oblikom.¹²¹ Smajlović ističe djelo Ernsta Renana *Islam i napredak* u kojem, između ostalog, iznosi predrasude prema

¹¹⁵ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 174.

¹¹⁶ Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 84.

¹¹⁷ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 175.

¹¹⁸ Ibid, str. 177.

¹¹⁹ Edward W. Said, *The World, the Text, and the Critic*, p. 46.

¹²⁰ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 179.

¹²¹ Ivan Kalmar, "Orientalism and the Bible" u *Orientalism and Literature*, urednik Geoffrey P. Nash, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, p. 140.

arapskoj civilizaciji, nauci i umjetnosti. Smajlović ističe izrazito negativan stav Renana prema islamu kao jednu od glavnih obilježja djela. Ovakvi naučnici su trebali, po Smajloviću, više truda uložiti u ispravljanje negativne slike u Evropi o islamu.¹²²

Said o ovom periodu formacije glavnih orijentalističkih djela kaže: *Fragments poput Sasijevih pružaju građu, ali narativni oblik, kontinuitet i likove konstruiše naučnik u tome da nesređenoj ne-zapadnoj ne-historiji Orijenta doskoči određenom hronikom, portretima i zapletima.*¹²³ Smajlović ne isključuje neprijateljstvo prema islamu i Arapima što ih je udaljilo od objektivnosti. Međutim, ističe da bismo kod ovakvih orijentalista trebali imati na umu doprinos koji su dali *otkrivanjem, sakupljanjem, čuvanjem, ocjenjivanjem i izradom kataloga. Mnogo toga bi ostalo bez reda nabacano u bibliotekama, muzejima i sjedištima društava.*¹²⁴

5. RAZVOJ ORIJENTALISTIČKOG DISKURSA

Postojala je druga tradicija koja je polagala legitimnost na osnovu boravka na Orijentu. Kako Said opisuje tu tradiciju, *boraviti na Orijentu znači voditi privilegovan život, ne onaj običnog građanina, nego reprezentativnog Evropljanina. Zato su ti boravci knjiška hrana tradicije tekstualnih stavova kod Renana i Sacyja.*¹²⁵ To boravljene podrazumijeva *lično iskustvo i lično svjedočenje.* Said dalje nastavlja da *doprinosi biblioteci orijentalizma i njenog konsolidaciji zavise kako se iskustvo i svjedočenje pretvaraju od čisto ličnog dokumenta u efektivne kodove orijentalističke nauke,* odnosno u okviru teksta odigrava se preobražaj ličnog u zvanični iskaz.¹²⁶ Tokom čitavog 19. stoljeća Orijent i Bliski Orijent je bio mjesto na kojem su Evropljani voljeli boraviti i pisati o njemu.

Said je pokušao konstruisati tri kategorije pisaca odnosno djela iz ovog domena: Prva – pisac koji ima cilj a to je snadbijevanje profesionalnog orijentalizma naučnom građom i na to obitavalište gleda kao naučno posmatranje. U tom smislu estetski aspekt djela postaje

¹²² Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 184.

¹²³ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 206.

¹²⁴ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 98.

¹²⁵ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 214.

¹²⁶ *Ibid*, str. 214.

sekundaran. Druga – pisac sa istim ciljem, ali ne želi svoj stil individualne svijesti žrtvovati bezličnim orijentalističkim definicijama. One se kasnije pojavljuju u njegovom djelu, ali se teško mogu odvojiti od ličnih ćudljivosti stila. Treće – pisac za kojeg stvarno ili metaforično putovanje na Orijent predstavlja ispunjenje nekog dubokog proživljenog ili važnog projekta. Njegov tekst je izgrađen na ličnoj estetici. U drugoj i trećoj kategoriji postoji više mjesta za igru lične odnosno neorijentalističke svijesti nego u prvoj čime zapravo govorimo o individualnoj naspram društvene funkcije u njihovim djelima, a i estetska funkcija igra dosta veću ulogu.¹²⁷

Orijentalizam u djelima uočavamo u usvojenom narativnom glasu i strukturi, korištenju određenih slika, tema i motiva u različitim formama tekstova iako u suštini kroz njih cirkulira ista ideja.¹²⁸ Fikcionalna i putopisna književnost pojačala je podjelu koju su orijentalisti načinili između geografskih, vremenskih i rasnih odjeljaka Orijenta. Poboljšani uslovi putovanja i prisustvo Evropljana širom Bliskog istoka učinili su orijentalno putovanje lakšim i bržim poduhvatom, stvarajući tako stalan priliv evropskih putnika ka Orijentu.¹²⁹ Ova vrsta literature koja se tiče islamskog Orijenta posebno je bogata i predstavlja značajan doprinos stvaranju orijentalističkog diskursa.¹³⁰ Ovakva književnost uspostavlja i konvenciju osobitog načina prikazivanja zbilje odnosno Orijenta.¹³¹

Model naučnog prisvajanja jedne kulture vidimo nakon Napoleonovog osvajanja Egipta 1798. godine. Napoleonova je ideja bila da načini neku vrstu živog arhiva za ekspediciju, u obliku studija koje bi o svim problemima sastavili članovi Egipatskog instituta (Institut d'Egypte) koji je on osnovao. Napoleon je naredio da novoformirani Institut u Egiptu sve viđeno i proučeno zapiše.¹³² Orientalisti su nastojali sva otkrića i iskustva formulisati modernim terminima nakon kojeg nastaje *Description de l'Egypte*. Said želi ukazati da je orijentalizam imao svoja učena društva odnosno *establishment*, koji je u ovom slučaju htio ovladati egipatskom kulturom i historijom.¹³³ Tako vidimo daljnji razvitak orijentalističkog diskursa uz pomoć prevodilaca, filologa, historičara i samih izdavača. Ovakvo kreiranje znanja

¹²⁷ Ibid, str. 215.

¹²⁸ Claire Lindsay, "Travel Writing and Postcolonial Studies" u *The Routledge Companion to Travel Writing*, Routledge, London, 2015, p. 27.

¹²⁹ Ali Behdad, "Orientalism and Middle East Travel Writing" u *Orientalism and Literature*, urednik Geoffrey P. Nash, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, p. 195.

¹³⁰ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 135.

¹³¹ Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, str. 17.

¹³² Edward Said, *Orijentalizam*, str. 114.

¹³³ Ibid, str. 61.

o Orijentu doprinosi komunikacijskoj funkciji u orijentalističkim djelima.¹³⁴ Primjer tekstualnog stava naspram onoga što je uzeto kao predmet proučavanja Said pojašnjava riječima:

*Zato što je Egipat imao ogroman smisao za umetnost, nauku i vladanje, njegova uloga bila je da bude pozornica na kojoj će se odigrati akcije od značaja za svetsku istoriju. Osvajajući Egipat, moderne sile će, prirodno, demonstrirati svoju snagu i opravdati istoriju; sudbina Egipta bila je da bude anektiran, najradije Evropi. Uz to, ta sila bi ušla i u istoriju, čiji je zajednički element bio definisan veličanstvenim likovima kakvi su bili Homer, Aleksandar, Cezar, Platon, Solon i Pitagora, koji su uveličali Orijent svojim prethodnim prisustvom na njemu. Orijent je, ukratko, postojao kao niz vrednosti koje nisu pripisane njegovoj modernoj stvarnosti, nego mnoštvu značajnih kontakata koje je imao sa dalekom evropskom prošlošću.*¹³⁵

Ono što nalazimo u *Description de l'Egypte* jeste da je stanovništvo tretirano kao pretekst za tekst koji nije imao za cilj da bude koristan domaćima, nego Evropljaninu koji nastoji da sebi stvori nove oblasti specijalizacije i shema.¹³⁶ *Description*, po riječima Saida, istiskuje egipatsku ili orijentalnu historiju kao historiju koja poseduje sopstvenu koherenciju, identitet i smisao. Opisivanje Orijenta modernim zapadnjačkim pojmovima uzdiže Orijent iz opskurnosti u prostore moderne evropske nauke.¹³⁷ Pored komunikacijske funkcije koju ova književnost postiže, ona kao umjetnost prenosi iskustva i znanja, u ovom slučaju Evropljaninu, na osobit način pa se tako književnost može odrediti i kao posebna vrsta spoznaje.¹³⁸ Nakon Napoleona jezik orijentalizma se mijenja i ono postaje sredstvo stvaranja. Opis postaje uzor napora da se Orijent približi Evropi.¹³⁹ Nakon njegovih pohoda nastaju: Chateaubriandov *Itineraire*, Lamartineovo *Putovanje na Orijent*, Flaubertov *Salambo*, Laneove *Navike i običaji modernih Egipćana* te *Lična historija hodočašća u al-Madinu i Meku* Richarda Burtona. Oni potiču iz *orijentalizacije* doživljaja Orijenta, ali se i oslanjaju akademski

¹³⁴ Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, str. 91.

¹³⁵ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 116.

¹³⁶ Ibid, str. 117.

¹³⁷ Ibid, str. 118.

¹³⁸ Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, str. 12.

¹³⁹ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 119.

na matericu iz koje su izašli.¹⁴⁰ Tako možemo uočiti intertekstualnost koja se dešava u orijentalističkim djelima, gdje vidimo oslanjanje na određena fundamentalna djela.¹⁴¹

Klasično djelo *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians* (*Izveštaj o navikama i običajima modernih Egipćana*, 1836) Edwarda Willima Lanea bilo je rezultat niza djela i dva perioda provedena u Egiptu (1825-1828 i 1833-1835). Said ga opisuje kao samosvjesno jer je Lane želio ostaviti utisak da se radi o neposrednom i direktnom djelu neutralnog opisa, ali je ono bilo proizvod velikog uređivačkog posla. Glavni prethodnik ovog djela je spomenuti *Opis Egipta* o kojem se Lane izražava podozrivo.¹⁴² Said zatim nastavlja:

*Delo je od marginalnog niza opažanja promanjeno u dokument korisnog znanja, znanja raspoređenog tako da bude lako pristupačno nekome ko želi da sazna osnovne stvari o stranom društvu. Predgovor jasno pokazuje da takvo znanje mora na neki način da raspolaže prethodnim znanjem, kao i da mora samo da pretenduje da samo ima posebno efektan karakter – Lejn je tu prefinjen polemičar.*¹⁴³

Lane, kako Said pojašnjava, u narativu otkriva dva "apetita za iskustvo": orijentalno - za angažovano druženje i zapadno - za autoritativno, korisno znanje. U jednoj epizodi pogovora opisuje Egipćanina Ahmeda uz kojeg uči o navikama stanovništva:

*Tada je bio član reda Sadija derviša koji su posebno poznati po žderanju živih zmija; za njega se kaže da je bio jedan od zmijoždera: ali nije se ograničio na hranu koja se tako lako vari. Jedne noći, tokom sastanka grupe derviša njegovog reda, na kojoj je bio prisutan njihov šejh, mog prijatelja je zahvatilo religiozno ludilo, zgrabio je visoku staklenu stijenku koja je okruživala svijeću na podu i pojeo njen veliki dio.*¹⁴⁴

Said tako primjećuje da Lane ovakva izvještavanja želi prikazati kao činjenično stanje svekolike muslimanske vjere iako se radi o jednom neobičnom muslimanu. Glavno dostignuće

¹⁴⁰ Ibid, str. 120.

¹⁴¹ Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, str. 81.

¹⁴² Edward Said, *Orijentalizam*, str. 218.

¹⁴³ Ibid, str. 217.

¹⁴⁴ <https://www.gutenberg.org/cache/epub/70796/pg70796-images.html>

ovoga djela jeste da je ono *narativna struktura kojom je ovladala orijentalistička restrukturacija i detalj*.¹⁴⁵ Said o tome nadalje kaže:

*Kontrolu nad materijalom Lane ne uspostavlja samo kroz svoje dramatičano dvostruko prisustvo (kao lažnog muslimana i stvarnog Zapadnjaka) i svoju manipulaciju narativnim glasom i predmetom naracije, nego i svojim korišćenjem detalja.*¹⁴⁶

Ono što Said ističe pri Laneovom djelu jeste i nadmoćna deskripcija, *da isporuči Egipćane u naglašenom detalju*, među takvima su i opisi derviša (ilvanija, sekte rifaija) i njihovih samosakaćenja:

*Takođe razbijaju veliko i teško kamenje na svojim grudima, jedu živi ugalj, staklo, itd. Za njih se kaže da potpuno provlače mačeve kroz svoja tijela, i debele igle kroz oba obraza, bez ikakvog bola ili rane; ali ovakvim nastupima se sada rijetko svjedoči.*¹⁴⁷

Said Laneu zamjera hladnu distancu od egipatskog života. Također, zamjera mu autorsko odvajanje od procesa produktivnosti u orijentalnom društvu, pa tako kaže: *On doslovno odbacuje sebe kao ljudski subjekt odbijajući da se ženidbom uključi u društvo. Tako zadržava svoj autoritativni identitet lažnog učesnika i podupire objektivnost svog pripovedanja.*¹⁴⁸ Said o Laneu zaključuje da stiče naučni kredibilitet na dva načina. Prvo, ne remeti uobičajeni narativni tok ljudskog života: on s distance sastavlja detalje u "punu" sliku. Drugo, odvajajući se od generacije egipatsko-orijentalnog života, on se suzdržava da bi u Evropi širio informacije o Egiptu radi evropske nauke.¹⁴⁹ Laneova knjiga je bila veoma utjecajna, čitana, citirana i utvrdila ga je kao eminentnog autora orijentalističke nauke.

Njegova proza o Orijentu struktuisana je kao hodočašće. Orijent je bio mjesto hodočašća i svako djelo je uzimalo oblik, slike i intenciju iz ideje o hodočašću na Orijent.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 219.

¹⁴⁶ Ibid, str. 220.

¹⁴⁷ <https://www.gutenberg.org/cache/epub/70796/pg70796-images.html>

¹⁴⁸ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 222

¹⁴⁹ Ibid, str. 223.

¹⁵⁰ Ibid, str. 228.

Primjer za to imamo u djelu *Ponovna posjeta Midijanu (The Land of Midian Revisited)*. Radi se o vraćanju na hodočašće po drugi put na mjestu ponekad od religijskog, a nekad od političkog i ekonomskog značaja.

Pozvan sam da nastavim svoja istraživanja tokom zime 1877-78., od strane egipatskog hediva Ismaila I, princa čija je superiorna inteligencija uvijek nestrpljiva u razvijanju resursa svoje zemlje. Njegovo Visočanstvo bio je možda jedini čovjek u svojoj zemlji koji je, vjerujući u zakopano bogatstvo Midijana, imao pronicljivosti da primijeti prednosti koje nudi njegovo iskorištavanje.¹⁵¹

Kako Said ustvrđuje, snaga i raspon orijentalizma proizveli su, pored egzotnog pozitivnog znanja, i drugostepeno znanje – ono skriveno, u "orijentalnim" pričama, mitologiji o misterioznom Istoku, ideji o azijskoj nedokučivosti. Brojni pisci 19. stoljeća bili su orijentalni entuzijasti, a Said smatra da bi se to moglo nazvati *žanrom orijentalističkog pisanja*. Neki od njih su Hugo, Goethe, Nerval, Flaubert, Fitzgerald, i dr. Njih prati neka vrsta slobodno-lebdeće *mitologije o Orijentu*, onome koji ne proizlazi samo iz savremenih stavova i popularnih predrasuda, nego iz nadmenosti nacija i naučnika.¹⁵²

Said primjećuje da je Richard Burton glavni lik svojih avantura poput francuskih pisaca o kojima će biti riječi, ali ujedno i distancirani Zapadnjak poput Lanea.¹⁵³ Najveće njegovo dostignuće po Saidu jeste što je Burton dobro znao do kojeg je stepena ljudski život u jednom društvu određen pravilima i kodovima. On je shvatio da su Orijent uopšte i islam posebni sistemi informacija, ponašanja i vjerovanja koji su nastali u specifičnim uslovima i zahvaljujući njegovoj uspješnoj apsorpciji sistema informacija i ponašanja kulture u kojoj je boravio što vidimo u njegovoj prozi.¹⁵⁴ Njegovo *Hodočašće u El-Medinu i Meku* (1855–56.) avanturistička je pripovijest u kojoj opisuje život muslimana i njihovo ponašanje, posebno tokom godišnjeg hodočašća u kojoj je sam Burton dio orijentalnog života.

Između Mine i Arefata vidio sam bar pet ljudi koji su pali i umrli uz cestu; onako iscrpljeni i na umoru, izvukli su se da ispuste duh koji odlazi do momentalnog

¹⁵¹ <https://www.gutenberg.org/files/7111/7111-h/7111-h.htm>

¹⁵² Edward Said, *Orijentalizam*, str. 74.

¹⁵³ Ibid, str. 236.

¹⁵⁴ Ibid, str. 264.

*blaženstva! Spektakl je pokazao kako je lako umrijeti na ovim geografskim širinama; svaki se iznenada zateturio, pao kao upucan, i nakon kratkog grča, ležao mirno poput mramora.*¹⁵⁵

Said označava negativno Burtonovu potrebu da Orijent vidi kao polje takmičenja u odnosu prema prema drugim orijentalistima u čemu vidimo lične ambicije koje orijentalisti ostvaruju preko Orijenta:

*Izgleda da je on na infantilni način uživao da pokazuje da zna više od profesionalnih naučnika, da je otkrio mnogo više detalja nego oni, da ume da barata građom duhovitije i taktičnije i svježije od njih.*¹⁵⁶

Entuzijazam Benjamina Disraelija za Istok javio se tokom njegovog putovanja na Istok 1831. god. Njegov roman *Tankred* pun je rasnih i geografskih opštih mjesta, odnosno on vidi spas u Orijentu i njegovim rasama – tamo se druže Druzi, hrišćani, muslimani i Jevreji. U sljedećem citatu nalazimo primjer toga:

Je li moguće?’, rekao je Rafael Farah, maronit iz kuće Eldadah. ‘Mora da su Druzi ti koji šire ove ogromne neistine.’
*‘Tiho!’ rekla je Mlada Sirija, u liku Francisa El Kazina, ‘nema više Maronita ni Druza: svi smo mi Sirijci, mi smo braća.’*¹⁵⁷

Također, Said primjećuje *ograničeni rječnik i opseg slika o Orijentu*.¹⁵⁸ Orijent je pozornica na kojoj je cijeli Istok, a likovi su predstavnici većih cjelina iz kojih potiču.¹⁵⁹ On ovakvu pojavu u književnom djelu pojašnjava na idući način:

Sazvučja se uspostavljaju između opštih kategorija, ne između kategorija i onoga što one sadrže. Orijentalac živi na Orijentu, on živi životom orijentalne

¹⁵⁵ Burton, Richard F, *Personal narrative of a pilgrimage to el Medinah and Meccah*, Longman, Brown, Green, Longmans, and Roberts London, 1957, p. 206.

¹⁵⁶ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 263.

¹⁵⁷ <https://www.gutenberg.org/files/20004/20004-h/20004-h.htm>

¹⁵⁸ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 84.

¹⁵⁹ Ibid, str. 88.

*ležernosti, u stanju orijentalnog despotizma, senzualnosti, natopljen osjećanjem orijentalnog fatalizma.*¹⁶⁰

Alphonse de Lamartine poduzima putovanje na Orijent 1833. na osnovu kojeg nastaje njegovo djelo *Voyage en Orient (Putovanje na Istok)*. Njegove stranice o arapskoj poeziji, o kojoj raspravlja s velikim pouzdanjem, ne otkrivaju nikakvu nelagodu zbog nepoznavanja jezika čime se ističe egoizam i centralno autorovo Ja. Ovakva pojava nepoznavanja jezika kod onih koji daju slične zaključke o Orijentu bila je vrlo česta.

*Kod Arapa, stihovi su samo genijalan medij za poigravanje svojim umovima ili osjećajima. Iz toga isključujem neke religiozne pjesme, koje je prije tridesetak godina napisao maronitski biskup Libanonske planine.*¹⁶¹

Kod Lamartinea vidimo izoštrenu odliku političke hegemonije koja vlada Orijentom odnosno ističe se i njegov kvazi-nacionalni egoizam. Istok je za njega lična ili francuska provincija. Said takvu svijest kod autora opisuje na sljedeći način:

*Stvarni identitet Orijenta smežurao se na niz konsekutivnih fragmenata, na Lamartinova memoarska opažanja, koja će kasnije biti sakupljena i iznesena na videlo kao nanovo izraženi napoleonski san o svetskoj hegemoniji. Dok Lejnov ljudski identitet iščezava u naučnoj rešetki njegovih egipatskih klasifikacija, Lamartinova svest u potpunosti prevazilazi svoje normalne granice.*¹⁶²

Međutim, francuske političke impulse nalazimo i kod iduća dva pisca, Nervalu i Flauberta, koji su predmet Saidovog zanimanja:

*Pisati danas o Nervalu i Flaubertu, čiji je rad u velikoj mjeri ovisio o Orijentu, znači raditi na teritoriji koju je prvobitno zacrtala francuska imperijalna pobjeda, slijediti njene korake i proširiti ih na 150 godina evropskog iskustva...*¹⁶³

¹⁶⁰ Ibid, str. 139.

¹⁶¹ Alphonse De Lamartine, *Travels in the East, including a journey in the Holy Land*, William and Robert Chambers, Edinburgh, 1850, p. 261.

¹⁶² Edward Said, *Orijentalizam*, str. 243.

¹⁶³ Edward W. Said, *Culture & imperialism*, p. 35.

Također, i Nerval je napisao svoje djelo *Putovanje na Orijent* kao zbirku putnih bilješki, krokija, priča i fragmenata. Kako ističe Bray, stalna razočaranja s kojima se Nerval suočava kroz svoje putovanje Orijentom *nagovještavaju njegovo opšte razočaranje; njegovo iskustvo postaje progresivno književno i tekstualno kako se približava Aleksandriji.*¹⁶⁴ Uz svu svoju ekscentričnu individualnost Said zaključuje da kroz ovu narativnu svijest shvatamo da je hodočašće oblik prepisivanja.¹⁶⁵ Po možemo objasniti i riječima Kristeve da se *svaki tekst gradi kao mozaik citata, svaki tekst u sebe uključuje i preobražava drugi tekst.*¹⁶⁶ Said kaže:

*Kako drugačije možemo da objasnimo činjenicu da se u Putovanju, delu tako originalnog i individualnog duha, tako lenjo koriste veliki delovi iz Lejna, koje Nerval bez reči uključuje kao svoj opis Orijenta? Kao da nije uspeo u traganju za pouzdanom realnošću Orijenta i u nameri da u svoju reprezentaciju Orijenta unese sistematičan poredak, Nerval je upotrebio autoritet kanonizovanog orijentalističkog teksta.*¹⁶⁷

Međutim, Said ističe da, iako su oni simulacija i odnosno *skovana imitacija* onoga što Orijent predstavlja njegova snaga imaginativne koncepcije nije umanjena niti snagu vladanja Orijentom.¹⁶⁸ Said primjećuje da pisci poput Nerval, iako njihov *ego nikada nije apsorbavao Orijent*, nisu u potpunosti sveli Orijent na tekstualno znanje pa tako Nerval kroz svoju energičnu naraciju želi unijeti sebe kao glavnog aktera koji prolazi kroz lična otkrovenja. Možemo reći da Flaubert i Nerval *Orijent eksploatišu estetički i imaginacijski kao prostrano mjesto, prepuno mogućnosti.*¹⁶⁹

*A moje čuđenje svakim danom postaje sve intenzivnije kada se zateknem hiljadu milja daleko od svoje domovine, i kada malo po malo otvaram svoja čula za utiske ovog sveta koji je potpuno suprotan našem(...)Sve to me ispuni euforijom ili tugom u zavisnosti od dana.*¹⁷⁰

¹⁶⁴ Patrick M. Bray, *The Novel Map: Space and Subjectivity in Nineteenth-Century French Fiction*, Northwestern University Press, 2013, p. 67.

¹⁶⁵ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 240.

¹⁶⁶ Citirano u: Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, str. 82.

¹⁶⁷ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 249.

¹⁶⁸ *Ibid*, str. 120.

¹⁶⁹ *Ibid*, str. 246.

¹⁷⁰ Ğrārđ Nirfāl, prevela Kawřar 'Abd al-Salām al-Ğayrī, *Riřlatun 'ilā al-řarqi*, al-Dāru al-miřriyyatu li al-t' alif wa al-tarřamati, 1966, str. 179.

Možemo da primjetimo da korijen Flaubertovog shvatanja Orijenta leži u traganju za vizionarskom alternativom na Istoku i na Zapadu, Orijent ga je impresionirao starošću i zaostalošću.¹⁷¹ U njegovoj domovini Francuskoj početkom 19. stoljeća desila su se krupna politička dešavanja koja su poljuljala društvene konvencije tako da dolazi do impulsa da se ponovo uspostavi *nacija* odnosno izgradi nova zajednica i inspiraciju za to traži na Orijentu.¹⁷²

*Akka je tmurna, prazna, sazidana od kamena, nalik na svoje parnjake u ostalim malim gradovima. Kada razmišljaš o njenim uličicama, sjetiš se bitaka koje su u tim krajevima vodili krstaški ratnici.*¹⁷³

U svojoj znalačkoj senzualnosti, delikatnosti i nehajnoj prostoti Kučuk Hanum je prototip nekoliko Flaubertovih romansijerskih ženskih likova poput Salambo.¹⁷⁴ Iako se radi o tropu pada, koji je paradoksalan, jer je orijentalna žena skrivena/nedokučiva, Flaubert je upravo erotizira i materijalizuje kroz opisivanje fizičkih detalja.¹⁷⁵ On je zanesen njenom samodovoljnošću, emocionalnim nehajem, i što mu omogućava da misli. Kučuk je simbol plodnosti, no ona je kao i Orijent, osuđena na to da ostane jalova, podložna kvarenju, bez poente.¹⁷⁶

*Kučuk Hanum je visoko, sjajno stvorenje, bjelje od Arapa, jer je iz Damasa; njena koža, posebno na tijelu, pomalo je kafenaste boje. Kada sjedi u blizini, ima male bronzane izbočine na bokovima. Oči su joj crne i neuobičajeno velike, obrve crne, nozdrve raširene, ramena velika i čvrsta, grudi bujne, poput jabuka.*¹⁷⁷

Nasuprot Nervalovoj negativnoj viziji ispražnjenog Orijenta, Flaubertova je upadljivo materijalna. On je čovjek koji uživa u bizarnostima i koji Orijent vidi kao oličenje ekscentričnosti.¹⁷⁸ Najčešće to nalazimo u raznim vidovima seksualnih perverzija, a jedna od takvih je i ona koju Said navodi:

¹⁷¹ Ibid, str. 251.

¹⁷² Lisa Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, Cornell University Press, 1991, p. 77.

¹⁷³ Ġüstāf Flūbīr, preveo D. Farīd al-Zāhī, *Riḥlatun ʿilā al-Šarqi: Filiṣṭīn wa Lubnān wa Qarṭāġ*, Maktaba Mʿumin Qurayš, ʿAbū Zabī, 2013, str. 13.

¹⁷⁴ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 253.

¹⁷⁵ Lisa Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, p. 80.

¹⁷⁶ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 254.

¹⁷⁷ Citirano u: Lisa Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, p. 85.

¹⁷⁸ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 249.

*Na putu od Kaira za Šubru, pre nekog vremena, mlad momak predade se javno sodomiji s magarcem – kao u prethodnoj priči, kako bi stvorio lepo mišljenje o sebi i nasmejao ljude.*¹⁷⁹

6. ORIJENTALISTI O ARAPSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Uzimajući u obzir da književnost nije samo čin umjetničkog stvaranja već i njene recepcije odnosno čitanja, doživljavanja i tumačenja, važno je osvrnuti se i na orijentalistički pogled na arapsku književnost.¹⁸⁰ Postoji razlika u predstavljanju Orijenta prije posljednje trećine 18. stoljeća i onog kasnijeg, tj. modernog orijentalizma, kada se opseg proširio. Od dvadesetih godina 20. stoljeća odgovor imperijalizmu je bio dijalektički jer se desila promjena konfiguracija sila. Orientalizam, nesposoban da prepozna svoj Orijent u novom Trećem svijetu, sada se suočio sa izazovnim i politički naoružanim Orijentom. Postoje dvije alternative za ovu novu pojavu, kako navodi Said. Ove promjene napravile su darmar u orijentalističkim koncepcijama o pasivnim Orientalcima tj. podređenim rasama, a u orijentalističkim krugovima postalo se svjesno vremenskog zaostatka, ne samo orijentalističke nauke i građe koja se proučava nego metoda i koncepcija u humanističkim i društvenim naukama.¹⁸¹ Smajlović navodi da je naučni pravac još na početku svoga puta i da mu treba *zamašna metodološka revolucija* kako bi se oslobodio *ideološke omče*. Kako objašnjava, taj pravac se mora kloniti pristrasnosti i predrasuda te neprijateljske ideologizovanosti prema islamu i njegovoj književnosti.¹⁸²

Smajlović u svome djelu daje precizan izbor određenih orijentalista. On nastoji kroz njihovo predstavljanje odgovoriti na pitanje *da li su oni bili pošteđeni šovinizma i jesu li nastojali arapsko naslijeđe postaviti na odgovarajuće mjesto, ili su tu svu aktivnost proveli da bi umanjili vrijednost aktera i njihove književnosti*. Smajlović se jasno ograđuje od pripisivanja šovinizma svim orijentalistima. Primjećuje ipak da im je svima zajedničko neprecizno

¹⁷⁹ Citirano u: Ibid, str. 139.

¹⁸⁰ Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, str. 79.

¹⁸¹ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 141.

¹⁸² Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 97.

poznavanje arapskog jezika.¹⁸³ Očito je da orijentalisti, bez mogućnosti da se prenesu u shvaćanje života i svijeta koje im nije neposredno prisutan, u teorijskom odnosu prema arapskoj književnosti nemaju mogućnost potpunog razumijevanja predmeta.¹⁸⁴ Ipak, na osnovu Smajlovićevog prikaza moguće je sagledati iduće funkcije koje orijentalisti obrađuju u arapskoj književnosti:

- Estetska (vrednovanje formi i žanrova)
- Vrijednosna (ocjena kvaliteta književnog sadržaja/humanističkog doprinosa)
- Ideološka (stavovi o islamu te Arapima općenito)
- Društvena (kontekst i uloga društva u razvoju određenih formi)

Prvi od velikih orijentalista kojim se bavi Smajlović jeste njemački orijentalista Carl Brockleman (1868-1965.) s obzirom da je arapskoj književnosti posvetio cijeli svoj život.¹⁸⁵ Smajlović najveću važnost vidi u Brocklemanovom djelu *Historija arapske književnosti*. Prema ocjeni Smajlovića riječ je o djelu koje kombinuje mnoge metode prethodnika Arapa, a Brockleman je obuhvatio sve stavove do kojih je mogao doći u dostupnoj literaturi, odnosno radi se o katalogu arapske književnosti. Za Smajlovića je riječ o izvoru o radovima spisatelja i pjesnika Arapa prije nego li o historiji o arapskoj književnosti.¹⁸⁶ Kod njega se također primjećuje nenaklonjenost islamu. Smajlović ukazuje da on ne želi da se odvoji od sunarodnjaka koji također posmatraju islam s predrasudama. Kako Said primjećuje, islam je kod orijentalista procenjen kao lažna nova verzija nekog prethodnog iskustva, u ovom slučaju hrišćanstva.¹⁸⁷ Smajlović ističe također da prepreku predstavlja njegovo nedovoljno poznavanje arapskog jezika što se vidi kod komentarisanja arapskog pjesništva.¹⁸⁸

*Istina, ono što karakteriše ovaj jezik u smislu bogatstva njegovog vokabulara, za šta se smatralo da učenjaci arapskog jezika pretjeruju u pohvalama, ne smatra se znakom visoke intelektualne kulture.*¹⁸⁹

¹⁸³ Ibid, str. 290. Nepoznavanje jezika naroda o kojem govore je već spomenuti fenomen, ali vidimo da se nastavlja i kod modernih orijentalista. Vidi više: Ahmed Gumma Siddiek, "Orientalism and Orientalists between Extremism and Exaggeration", *American International Journal of Social Science*, 6 (3), 2017, pp. 137-150.

¹⁸⁴ Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, str. 23.

¹⁸⁵ Vidi više: Nağīb al-`Aqīqī, *al-Mustašriqūna*, Dāru al-mā`rif Mişr, 1947, str. 121.

¹⁸⁶ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 291.

¹⁸⁷ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 82.

¹⁸⁸ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 292.

¹⁸⁹ Kārl Brūklamān, *Tārīhu al-`adabi al-`arabiyyi (al-ğuz` al-`awwal)*, Dāru al-ma`ārif, al-Qāhira, str. 43.

Qur'ān naziva *rimovanom prozom vrača* što Smajlović žestoko pobija obrazlažući porijeklo Qur'āna. Brocklemann pjesništvo Ḥassāna 'ibn Ṭābita naziva *bliskim vulgarnosti i nekvalitetnim*. Smatra da je njegova popularnost jedino prisutna zbog pohvalnice Poslaniku. Prateći takav argument Smajlović to pobija jer bi se onda smatralo, kako navodi, da bi popularnost pjesnika poput Zuhayr 'ibn 'Ābī Sulme bila *pripisana nekim faktorima van njihovog pjesništva*.¹⁹⁰ Smajlović mu zamjera to što je djelo kataloški orijentisano u svojoj metodologiji, bez popraćenih stavova autora o pitanjima koja pominje, no ne poriče mu trud, strpljenje i vrijednost rada.¹⁹¹

Italijanskom orijentalisti Carlu Alfonsu Nallinu (1872-1938.) Smajlović odaje priznanje u poznavanju arapskog jezika te ga smatra jednim od najtemeljitijih orijentalista kada se radi o arapskoj književnosti. Smajlović izlaže njegovo djelo *Historija arapske književnosti* koje je zapravo zbir predavanja koja je održao na Egipatskom univerzitetu. Kod Nallina je prisutno razumijevanje arapske književnosti kroz utjecaje koji su imali priroda i vrijeme nastanka određene književne pojave.¹⁹² Za razliku od nekih drugih orijentalista koji postojanje prijeislamske poezije negiraju, Nallino prirodu njenog nastanka i motive koji se pojavljuju u njoj objašnjava uzimajući u obzir historijski razvoj Arapa i njihove dodire s drugim narodima. To vidimo u idućem citatu:

*Većina arapske izvrsnosti u poeziji leži u obilju onoga što su vidjeli u svojim iskustvima i događajima vezanim za njihovo porijeklo, osvajanja i Dane (tj. njihove ratove i događaje), kao i kazivanjima kojima su objašnjavali podrijetlo svojih poslovice i njihova značenja.(...) Moguće je da su sačuvali nešto historije susjednih naroda poput stanovnika Palmire, Perzijanaca, Rimljana i Hebreja, kako se vidi iz naznaka u njihovim stihovima. Ako su se mitološke priče probile u ta kazivanja, možda su to mitovi starih naroda slični onim koje su nevjernici iz Mekke koristili da bi pronašli sličnosti s upozorenjima iz Kur'ana i njegovim pričama.*¹⁹³

¹⁹⁰ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 294.

¹⁹¹ Ibid, str. 296.

¹⁹² Sulaymān Sāmi, "al-'Istišrāq wa tārīḥu al-'adabi al-'arabiyyi: Kārḷū Nālīnū namūdaḡan", *Alif: Journal of Comparative Poetics*, 29, 2009, p. 103.

¹⁹³ Kārḷū Nālīnū, *Tārīḥu al-'ādābi al-'arabiyyati*, Dāru al-Ma'ārif Miṣr, 1954, str. 79-80.

Smajlović hvali njegovu pažnju pri korištenju izvora. Nallino nije samo donosio njihovu sadržinu već je davao duboke sudove o njima.¹⁹⁴ U tom smislu, on na književne pojave nije gledao čisto kroz formalni aspekt nego je pokušao shvatiti misaone koncepte koji se kriju iza forme i značenja.¹⁹⁵ *On se nije zadovoljavao stavovima o nekom predmetu koji su mu prethodili.* Nalino ukazuje i na *tajne stilistike Kurana, kao i mnoštvo rješenja koja su iz njega sebi, kao primjere i dokaze, uzimali pravници i filolozi.*¹⁹⁶ U izlaganju Nalinovog djela, Smajlović nije našao zlonamjerne tvrdnje ili tumačenja bez potkrijepljenih dokaza što je prisutno kod mnogih drugih orijentalista.

Iz ugla poznavanja arapskog jezika i arapske književnosti Smajlović hvali i Reynolda Nicholsona (1868-1945.). Smajlović navodi citat Nicholsona u kojem priznaje da je svoje znanje naslanja na prethodnike poput Alfreda von Kremera, Ignaza Goldzihera, Theodora Nöldekea i Juliusa Wellhausena.¹⁹⁷ Međutim, koristio je i arapske izvore i shvatanja. Said napominje da je ovakav orijentalist opasan nizom stavova i sudova koje zapadni duh šalje na korekciju i verifikaciju ne primarno ka orijentalnim izvorima, nego drugim orijentalističkim djelima.¹⁹⁸ Također, jedan je od orijentalista koji je dovodio u pitanje autentičnost prijeislamskog pjesništva.¹⁹⁹ U svom djelu *Historija arapske književnosti* obrađuje veliki broj tema, od Himjarita i Sabejaca pa do modernih vremena. Međutim Smajlović mu upućuje sljedeću primjedbu: *Pozivao se isključivo na ono što je preuzimao od kolega prethodnika, od njih prenosio bez razmišljanja i prečišćavanja. Zato ga vidimo da ničemu ne protivrječi niti iznosi stav o onom o čemu piše.*²⁰⁰ Kod Nicholsona, dakle, vidimo na djelu ponovo ono što Said naziva *restaurativnim citiranjem prethodnih autoriteta*, ali taj sistem se nastavlja i u 20. stoljeću.²⁰¹ Smajlović mu zamjera, također, da o arapskoj književnosti i njenim pitanjima *nudi otkrića lišena dijaloga, odnosno ih nudi nabrzinu i u žurbi.* On ne govori jasno o postojanju proze u prijeislamskom periodu, razvoju pjesništva za vrijeme Emevija, itd.²⁰² Npr:

¹⁹⁴ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 297.

¹⁹⁵ Sulaymān Sāmi, "al-'Istišrāq wa tāriḥu al-'adabi...", str. 108.

¹⁹⁶ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 299.

¹⁹⁷ Ibid, str. 302.

¹⁹⁸ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 104.

¹⁹⁹ Ovdje se također oslanjao na Nöldekea koji je prvi pokrenuo ovo pitanje, no nije bio jedini, jer Yaḥyā Wahīb al-Ġubūrī primijećuje da postoji ponavljanje argumenata po ovom pitanju kod mnogih orijentalista. Vidi više: Yaḥyā Wahīb al-Ġubūrī, *al-Mustašriqūna wa al-ši'ru al-ġāhili bayna al-šakki wa al-tawṭiki*, Dāru al-ġarbi al-'islāmiyyi, Bayrūt, 1997, 280. str.

²⁰⁰ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 303.

²⁰¹ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 239.

²⁰² Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 304.

*Njegove karakteristike vjerno i živo se odražavaju u pjesmama i odama paganskih pjesnika koje su došle do nas. U to vrijeme nije bilo prozne književnosti: pjesnikova je privilegija bila da pjeva historiju svog naroda, da bilježi njihova rodoslovlja, da slavi njihove borbene podvige i da veliča njihove vrline.*²⁰³

O izlaganju o tasavvufu i okolnostima u kojima se javljao tvrdi da su oni koji su nosili taj pokret poput al-Karhīja i Al-Dārānīja bili pod utjecajem grčkih nauka koje se pojavljuju u to doba u islamskom svijetu.²⁰⁴ U predavljanju perioda arapske književnosti, Nicholson kaže da je mamelučki period dao konačan oblik *Hiljadu i jednoj noći* i pri tome spominje da je u Evropi *Hiljadu i jedna noć* djelo poznatije i od samog Kurana. Smajlović ovu konstataciju vidi kao pretjerivanje i šovinizam prema arabizmu i islamu, odnosno, u pozadini vidi ideološku stranu Nicholsona. Po mišljenju Smajlovića, te dva djela se ne mogu porediti. Pored toga, Nicholson tvrdi da je i arapska muzika raširenija od Qur'āna.²⁰⁵ Kako Smajlović zaključuje, ovo Nicholsonovo djelo je *zbir kroki-sažetaka o prilikama u arapskoj književnosti od njenog početka pa do sada, a to je slaba strana njegove metode i djela.*²⁰⁶

Orientalist kojeg Smajlović hvali zbog svoje otvorenosti jeste Francuz Régis Blachère (1900-1973.).²⁰⁷ Tako Smajlović o njemu nastavlja da *dok izlaže materiju iz predmeta istraživanja, jednom samo izlaže materiju a drugi put popravlja stavove drugih o arapskoj književnosti.* Napisao je važna djela iz arapske književnosti te je preveo Qur'ān. Napisao je siru Poslanika, kao i djela iz drugih nauka.²⁰⁸ Smajlović je uzeo njegovo djelo *Historija arapske književnosti – doba džahilijeta* kao osnovu za obrazlaganje njegovog odnosa prema predmetu kojeg obrađuje. Po ocjeni Smajlovića, djelo je dokaz Blachèrove objektivnosti i iskustva u izučavanju arapske književnosti te pozdravlja otvoreno iznošenje stavova.²⁰⁹ Blachère ne pristaje uz većinu orijentalista poput D.S.Margoliutha kojeg Smajlović naziva šovinomom i koji je tvrdio da prijeislamsko pjesništvo ne postoji.²¹⁰ Blachère tvrdi da je postojalo i prijeislamsko pjesništvo i proza sa svojim specifičnim društvenim funkcijama:

²⁰³ Reynold A Nicholson, *A literary history of the Arabs*, University Press, Cambridge, 1962, p. xxvi

²⁰⁴ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 305.

²⁰⁵ Ibid, str. 306.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Blachère je završio osnovno obrazovanje u Maroku, a fakultet u Alžiru. Može zaključiti da je srastao s tom kulturom i samim tim bio je udaljeniji od orijentalističkog posmatranja arapskog svijeta od ostalih. Vidi više: Nağīb al-‘Aqīqī, *al-Mustašriqūna*, str. 73.

²⁰⁸ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 307.

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Ibid, str. 308.

*Shvatili smo – još u šestom stoljeću nove ere – da poezija ne predstavlja kulturu čitavog arapskog sveta, jer se uz nju razvijala usmena književnost koja je doprinijela egzistenciji. A ako se oslonimo na savremene činjenice, može se vidjeti da su noćne sjedeljke - od tada - sa pričama koje su ispričane, doprinijele održavanju naslijeđenog entuzijazma za priče i legende.*²¹¹

U ovom djelu se pozabavio i važnim pitanjem plagiranja prijeislamskog pjesništva. Kako Smajlović navodi, ovom pitanju je pristupio iskreno potkrijepljujući stavove dokazima iz tradicijske predaje.²¹² Blachère upozorava, prema riječima Smajlovića, da nalazimo *uz prijeislamsko pjesništvo niz teškoća kad želimo neku kasidu dovesti u vezu s njenim autorom, ili kad se uvjerimo da ima neslaganja oko označavanja pripadnosti nekom imenu.*²¹³ Dakle, sumnja se javlja oko pripadnosti neke pjesme određenom pjesniku. Smajlović Blachèreovu kritiku opisuje da je "s mjerom". Ipak, Smajlović na njegove zamjerke odgovara da je *usmena predaja bila idealan način na koje je prijeislamsko pjesništvo sačuvano od nestanka. (...) Svaki pjesnik je imao prenosioca, to je nešto općepoznato, a prenosioci poznaju pjesništvo.* Iako sami Smajlović tvrdi da postoje šanse za neznatna podmetanja, to ne treba da nas navede na sumnju u samo prijeislamsko pjesništvo.²¹⁴ Za razliku od mnogih drugih orijentalista,²¹⁵ sam Blachère ne vidi plagiranje poezije kao veliki problem, i time je, kako zaključuje Smajlović, vjerovatno i sam shvatio ako je *bilo plagiranih i podmetnutih stihova, prenosioci bi raspoznali autentično od podmetnutoga.*²¹⁶ Smajlović u zaključku hvali *objektivnu i zaokruženu metodologiju Régisa Blachèrea* te što ne upliće vjeru u književnost, odnosno ne napada islam.²¹⁷

Među orijentalistima koji se ističu po šovinizmu Smajlović navodi škotskog orijentalistu Hamiltona Gibba (1895-1971.). Zanimljivo je da Smajlović pretpostavlja da su on

²¹¹ Citirano u: Rafiq Cherrite, Abid Miloud, "The Role of Orientalists in Servicing the Arabic Language Régis Blachère as a Model", *International Journal of Innovative Studies in Sociology and Humanities*, 7 (11), pp. 127-128. Pristup 17.8.2023. <https://ijissh.org/storage/Volume7/Issue11/IJISSH-071111.pdf>

²¹² Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 309.

²¹³ Ibid, str. 310.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Vidi više: Yahyā Wahīb al-Ġubūrī, *al-Mustašriqūna wa al-ši`ru al-ġāhilī bayna al-šakki wa al-tawfīki*

²¹⁶ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike*, str. 311.

²¹⁷ Ibid, str. 312; Blachère je svojom objektivnom metodologijom izrodio i novu školu. Vidi više: Rafiq Cherrite, Abid Miloud, "The Role of Orientalists in Servicing the Arabic Language Régis Blachère as a Model"

i Ignaz Goldziher²¹⁸ bili unajmljeni da na jedan poseban način zahvataju pitanja vjere, a pitanja književnosti osvjetljavaju s jednoga tek uopćenog stajališta.²¹⁹ Ovakva konstatacija Smajlovića ne začuđuje, jer i sami Said, doduše manje otvoreno, govori o znatnom materijalnom ulaganju u orijentalizam.²²⁰ Neophodno je prenijeti citat Hamiltona Gibba kojeg Smajlović navodi u svome djelu u kojem nejasno opisuje estetski aspekt arapske misli i književnosti: *Ta orijentalna stilistička elegancija koja je postala obrazac, tuđa je. Normalan arapski izraz i njegovo kretanje ka arapskoj književnosti, vuče korjene iz izvanjskog izvora.*²²¹ Smajlović argumentuje da Gibb ne pojašnjava šta misli pod stilističkom elegancijom niti šta je to tačno tuđe što su Arapi koristili u svome stilu, odnosno *važno mu je da kaže kako je arapsko dosezanje "elegancije" u stilu stiglo iz dalekih, nearapskih izvora*, ali bez argumentacije.²²² Imajući to u vidu, možemo se osvrnuti i na to da je Said za većinu orijentalista rekao da promatraju Arape (Orijentalce) kao *pseudoinkarnacije nekog velikog originala* u općem smislu.²²³ Gibb je tvrdio da je Qur'ān zbirka Poslanikovih izreka koji su sakupili njegovi sljedbenici nakon njegove smrti, a kroz svoje izlaganja iznosi manjak razumijevanja za stilistiku Qur'āna što je očigledno proizvod razumijevanja istog kao zbirke izreka. To vidimo u idućem citatu:

*Osim određenih općenito koherentnih dijelova, bilo je malo pokušaja da se fragmenti uredi, bilo hronološki ili po sadržaju. Raniji i kasniji odlomci, moralni diskursi i zakonske odredbe postavljeni su jedni pored drugih čak i u istom poglavlju (suri).*²²⁴

Smajlović žestoko napada na Gibbove namjere riječima:

*...nastoji obmanuti čitaoca da se nalazi pred znalцем koji ima iskustva o Kuranu i njegovim ajetima, o razvoju nauke o njemu. To sve zahvata, a nemoćan je iznijeti bilo kakvo književno pitanje i ponuditi svoj stav o njemu.*²²⁵

²¹⁸ Goldziher jedan je od orijentalista koji zauzimaju ekstremnije ideološke stavove po pitanju islama i arapske književnosti. Vidi više: Ahmed Gumma Siddiek, "Orientalism and Orientalists between Extremism and Exaggeration"

²¹⁹ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 312.

²²⁰ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 16.

²²¹ Citirano u: Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 312.

²²² Ibid, str. 313.

²²³ Edward Said, *Orijentalizam*, str. 87.

²²⁴ Hamilton A. R Gibb, *Arabic literature: an introduction*, Clarendon Press, London, 1963, 182. p. 33-34.

²²⁵ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 313.

Nastojeći pojasniti kakav je to cilj imao Gibb, Smajlović navodi da je on imao ličnu potrebu da se priključi evropskom šovinizmu koji se bio ustremio na arapsko naslijeđe i njegove svetinje. Orientalisti takvih stremljenja su *brkali mnoge okolnosti i prilike, tako da je teško bilo prepoznati i šta govore, da li hvale razvijenu arapsku civilizaciju, ili Arape tješe i prigovaraju im zbog zaostalosti.*²²⁶ Dakle, kod Gibba teško raspoznajemo da li u potpunosti shvata ili *želi shvatiti* društvenu ulogu arapske književnosti. Gibb Napoleonovo osvajanje Egipta 1798. godine povezuje s preporodom arapske književnosti, ali o tom periodu ništa ne govori posebno o pjesništvu i književnosti ili o predvodnicima pokreta preporoda.²²⁷ U epilogu, u vrlo kratkom osvrtu na dva pokreta koja su se izrodila nakon osvajanja Egipta, kaže o pokretu neoklasicizma:

*Njihove napore snažno je poduprla plejada pjesnika u Egiptu i Iraku, koji su spojili novi raspon patriotskih i savremenih tema sa starim mjerama i načinima izražavanja u arapskoj poeziji, te brojni publicisti školovani u vjerskim školama, među kojima je istaknuta ličnost bio šejh Muḥammad 'Abduhu (1849-1905). Radovi ove škole usavršili su instrument sa kojim su pisci drugog pokreta eksperimentisali u prenošenju zapadnih tema i tehnika.*²²⁸

Manjkavosti djela Smajlović posebno izlaže u nekoliko tačaka: nije revidirao svoje stavove u drugim izdanjima djela; to je prije zbirka napisa nego djelo u pravom smislu jer nijedan književni problem nije detaljno zahvatio; arapsku književnost je podijelio, a da nije koristio nikakvu književnu građu, a sam je priznao da zapravo skroman dio djela zahvata književnost.²²⁹

Veliko zalaganje za arapsku književnost vidimo kod ruskog naučnika Ignatyja Kratchovskog (1883–1951.). Kao arabista, kod njega se primjećuje da ozbiljno prihvata naučnu odgovornost koja mu je povjerena u otkrivanju arapskog kulturnog naslijeđa.²³⁰ S obzirom da je autor mnogobrojnih djela, Smajlović se odlučio za predstavljanje njegovih djela *Studije o historiji arapske književnosti, Arapska poezija u Andaluziji i Nad arapskim rukopisima.*²³¹ Prvo

²²⁶ Ibid, str. 213.

²²⁷ Ibid, str. 314.

²²⁸ Hamilton A. R Gibb, *Arabic literature: an introduction*, p. 161.

²²⁹ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 314.

²³⁰ Fāṭima 'Abd al-Fattāh, *'Idā'āt a'lā al-'Istiṣrāq al-rūsīyyi*, str. 79.

²³¹ Smajlović tvrdi da djelo *Nad arapskim rukopisima* nije vrijedno značajnijeg osvrtu jer je ispunjeno emocionalnim nabojem, međutim, smatram da je iz aspekta proučavanja orijentalističkih motiva i odnosa prema

djelo obuhvata raznorodne nepovezane teme (arapsko pjesništvo od vremena prije islama do Abasijske države; pjesništva u Španiji) i Smajlović ga kritikuje da je nedovoljno obradio teme arapskog pjesništva i to bez izražavanja vlastitog stava.²³² Ipak, u sljedećem odlomku možemo uočiti naznake njegovog stava prema arapskoj književnosti u samom načinu kako je opisuje:

*Ova poezija, koja se pojavila sa takvom snagom i vitalnošću, stoji pred nama i prije dolaska Muhameda u potpunom savršenstvu i majstorstvu, bilo u pogledu jezika, bilo u pogledu prozodijskih oblika, bilo u pogledu tema i kompozicije. I teško je reći koji od ovih aspekata nas više zadivljuje u umješnosti i savršenstvu.*²³³

U djelu *Arapska poezija u Andaluziji zahvata Španiju*, kako Smajlović nastavlja, iz različitih uglova i zanimljivih pravaca, u kojima je u znatnoj mjeri bio originalan i pokazao široke uvide.²³⁴ S obzirom da Smajlović smatra da kod Kratchovskog nema orijentalističkog šovinizma okrenuo se kritici njegove metodologije koja je imala manjkavosti. Sami Kratchovsky priznaje nedostatke svojih članaka o arapskoj književnosti te da su bili nedovoljno dobri za objavljivanje. Kako Smajlović navodi istakao se svojim posljednjim djelom *Geografska historija arapske književnosti* na kojem je radio približno 30 godina. Također, bitno je istaći da je bio pionir naučne orijentalistike u Sovjetskom savezu.²³⁵ S tim u vezi treba napomenuti da Kratchkovsky od početka napušta termin orijentalizam, odnosno, nije se nazivao ruskim orijentalistom već ruskim arabistom čime se potvrđuje Smajlovićeva ocjena da nije bio negativno orijentiran prema materiji koju je obrađivao.²³⁶

Orijentalista koji se bavio mnogovrsnim istraživanjima jeste i Austrijanac Gustav von Grünebaum (1909-1972.). Smajlović za predmet rasprave o Grünebaumovom pravcu u orijentalistici uzima njegovo djelo *Studije o arapskoj književnosti* koje se sastoji iz 11 istraživačkih uradaka. U uvodu studije Grünebaum tvrdi da se islamska misao nikada nije oslobodila aristotelovske psihologije. Smajlović argumentuje da Grünebaum ne pojašnjava na kojem to tačno polju – pjesništvu, stilistici, jeziku... te da je, u krajnjem smislu, prožimanje

arapskoj književnosti itekako bitno. Primjer za to je i studija Fāṭime 'Abd al-Fattāh 'Idā'āt a 'lā al-'Istišrāq al-rūsīyyi.

²³² Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 317.

²³³ Ignātyūs Krātškūfskī, *Dirāsāt fī al-tārīhi al-'adabi al-'arabiyyi*, Dāru al-našri "Ilmun," Mūsū, 1965, str. 4-5.

²³⁴ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 319.

²³⁵ Ibid, str. 320.

²³⁶ Fāṭima 'Abd al-Fattāh, 'Idā'āt a 'lā al-'Istišrāq al-rūsīyyi, str. 14.

ideja među kulturama normalan proces.²³⁷ Vidimo da Grünebaum u jednom članku stavlja fokus na grčke utjecaje u *Hiljadu i jednoj noći* za koje kaže da se uglavnom zanemaruju:

*Može se reći da je sama priroda grčkog doprinosa bila najveća prepreka njegovom otkrivanju. Identični ili srodni motivi mogu se pratiti u komparativnom smislu, ali se čini da je preživljavanje motiva samo beznačajan dio grčkog naslijeđa. Hiljadu i jedna noć duguje klasičnoj književnosti obrasce stila, obrasce prezentacije i emocionalne konvencije. I ovdje je opet utjecaj grčke narativne tradicije na opći okvir nekih priča iz Hiljadu i jedne noći, ili na karakter i osjećaje njihovih junaka, mnogo manje očigledan nego, recimo, indijski doprinos obrascu okvirne priče.*²³⁸

Zbog općenitog pretjeranog pristupa u sagledavanju arapske književnosti, Smajlović smatra da je pokazao *slijepi šovinizam*.²³⁹ Smajlović u ocjeni Grünebaumovih stavova nastavlja:

*On ne želi Arapima pripisati nijednu zaslugu u izučavanju bilo kojeg pitanja, ili u otkrivanju nečega, već sve arapsko naslijeđe, ili cjelokupna misao, ima ishodište u Grcima ili nekome drugom.*²⁴⁰

Općenito uzevši, Smajlović napominje *da autor nije unaprijed pravio plan istraživanja nijednog problema ili pitanja, niti primjenjivao teoriju odgovarajućeg pristupa, već je, sve što je zahvatao, sklapao iz pabiraka, nađenih tu i tamo*, a i neki drugi, poput Rudija Paretu i Helmuta Rittera ukazuju na pristrasnost u njegovim radovima.²⁴¹ Ovakav fragmentiran pristup radu asocira na ono što Said primjećuje a to je da orijentalisti često smatraju da orijentalni književni tekstovi nisu dovoljno zanimljivi Evropljaninu jer uglavnom nemaju kritičkog duha.²⁴²

Djelo *Historija andaluzijske misli* španskog orijentaliste Angela Gonzalesa Palencie (1889-1949.) također je predmet analize Ahmeda Smajlovića. Spomenuto djelo razmatra

²³⁷ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 321.

²³⁸ Gustave E. von Grunebaum, "Greek Form Elements in the Arabian Nights", *Journal of the American Oriental Society*, 62 (4), 1942, pp. 277-292. <https://doi.org/10.2307/594031> (Pristup 27. 8. 2023.)

²³⁹ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 322.

²⁴⁰ Ibid, str. 322.

²⁴¹ Ibid, str. 326.

²⁴² Edward Said, *Orijentalizam*, str. 173.

historiju Arapske Španije, opća obilježja pjesništva u Arapskoj Španiji i njegovu povezanost s prijeislamskim pjesništvom. A. G. Palencia *ne pretjeruje u umanjivanju vrijednosti preislamskog pjesništva i zanemarivanju njegovog značaja* poput nekih drugih orijentalista.²⁴³ Opisujući period 'Abd al-Raḥmāna I očit je da se ne usteže od laskanja stvarnog civilizacijskog uspona u islamskoj Španiji koji se desio:

*Prirодно je da će ovo uzvišeno uzdizanje sa elementima materijalne civilizacije biti praćeno razvojem u aspektima nauke i književnosti, a pjesnici će se pojaviti u njegovoj eri poput 'Ibn 'Abd Rabbiha, 'Ibn Hāni`a, al-Zubaydīja...*²⁴⁴

On spominje veliki broj velikana andaluzijskog pjesništva iz vremena Murabita, ali ne zahvata njihovu metodologiju i pravce u pjesništvu što mu Smajlović zamjera. Isto čini i sa periodom Muvehida. Smajlović ističe da Palencia *pod jedan tip ličnosti svrstava nekoliko pjesnika, ukazujući na njih, na način kao da mu je opredjeljenje statistički pristup.*²⁴⁵ Ostatak djela čini historijski prikaz mnogobrojnih umjetnosti i nauka. Smajlović djelo smatra uopćenim pregledom prilika u Arapskoj Španiji, ali smatra da je i pored toga *uspio iznijeti samo isječke iz cjeline*, jer se trebao usmjeriti samo na jednu granu poput književnosti.²⁴⁶

Osvrt na rad *Islam i obnova u Egiptu* američkog orijentaliste Charlesa Adamsa (1883-?) Smajlović daje u dosta sažetom obliku.²⁴⁷ Adams je u svom djelu izložio veliki broj modernih reformista koji su imali ulogu u naučnom i književnom preporodu u Egiptu poput Muḥammada 'Abduhua i Ğamāl al-Dīna al-Afgānīja. Smajlović je iznenađen pozitivnom slikom koju Adams šalje posebno o 'Abduhuu kojeg nešto više razmatra u svom djelu.²⁴⁸ To možemo vidjeti u sljedećem citatu:

Svojim naporima da oslobodi um Egipta od okova tradicije i da pomiri vjeru i kulturu islama sa dostignućima moderne civilizacije, 'Abduhu je omogućio da se arapska književnost današnjeg doba modernizuje bez potpunog prekida sa svojom

²⁴³ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 327.

²⁴⁴ Anḥal Ğuntālat Bālansiyā, preveo Ḥusayn M'unis, *Tārīḥu al-fikrī al-`andalusiyi*, al-Markazu al-qawmiyyu li al-tarġamati, al-Qāhira, 2011, str. 22.

²⁴⁵ Ahmed Smajlović, *Filozofija orijentalistike...*, str. 329.

²⁴⁶ Ibid, str. 331.

²⁴⁷ S obzirom da nisam uspjela naći godinu smrti autora, bitno je napomenuti da je spomenuto djelo nastalo 1928. god.

²⁴⁸ Ibid, str. 334.

*islamskom prošlošću, i na taj način je duboko zadužio sadašnju generaciju muslimanskih pisaca.*²⁴⁹

²⁴⁹ Charles C. Adams, *Islam and Modernism in Egypt*, Rusell & Rusell, New York, 1968, p. 219.

ZAKLJUČAK

Shvatanje orijentalizma kod Ahmeda Smajlovića i Edwarda Saída podudara se općenito u aspektu akademskog djelovanja iako Saídova studija izlazi i van okvira akademskog orijentalizma. Sama metodologija koju su Smajlović i Saíd koristili u zahvatanju pitanja orijentalizma uveliko se razlikuje. Kod Saída nalazimo dublja promišljanja i obrazlaganja prirode orijentalizma kroz manji broj djela dok kod Smajlovića brojnost djela koje obuhvata dovodi do toga da mnoga pitanja obrađuje uz manje poveznice i poređenja jednih s drugima. Kod obojice autora je očigledno da shvatanje književnosti nužno mora biti vezano uz okolnosti historijskih perioda i kulturne svijesti u kojima je nastala. Oba rada prate takvu liniju razumijevanja funkcije književnosti, ali u drugačijim smjerovima – Saíd evropske orijentalističke književnosti, a Smajlović orijentalističkog razumijevanja arapske književnosti.

Također, kod obojice autora je prisutno shvatanje da ono što čini moderni orijentalistički pokret, počevši od 18. stoljeća pa do prve polovine 20. stoljeća, svoje korijene vuče još od ranih dodira Istoka i Zapada. Međutim, Smajlović ne daje detaljnije poveznice između općih motiva u orijentalistici i akademskih tendencija koje je podijelio na supremacijsku, analitičku, specijalističku, dogmatsku i političku. Također, smatram da se same tendencije kako ih je Smajlović definirao prožimaju međusobno što je i očito iz predstavljenih orijentalističkih djela u ovom radu, tako da ne možemo neko djelo izričito pripisati određenoj grupi. Nacionalna perspektiva orijentalista koja je odigrala veliku ulogu u njihovom pogledu na Orijent zahvaćena je kod Smajlovića u širem obimu različitih škola uključujući njemačku, rusku, italijansku, itd. Međutim, kako sam već naglasila, u obrazlaganju metodologije izabranih orijentalista Smajlović ne pravi nikakve poveznice koje bi mogle upućivati na značaj tog aspekta. Saíd je, kako je i sam naglasio, zbog metodoloških razloga obuhvatio samo anglo-francuski krug koji zapravo čini srž orijentalističkog razumijevanja Orijenta te tako i dao koherentniju i detaljniju analizu po tom pitanju. Međutim, iz svega navedenog o tome kod oba autora može se izvesti zaključak da razlike jesu postojale zbog niza historijskih, kulturoloških i političkih prilika vezanih za različite države poput Britanije, Francuske, Njemačke i Rusije.

Konstruisanje orijentalističkog kanona svoje temelje ima u naučnim krugovima orijentalista na šta oba autora upućuju. Premda imaju naučničke motive i samim tim nastoje biti objektivni, kod Sacyija, a pogotovo kod Renana očita su podsvjesna nastojanja dešifriranja

i objašnjavanja Orijenta iz perspektive posmatrača s naglašenim autoritetom. Jasno je iz obrazlaganja Smajlovića i Saida da su naučnici 18. i ranog 19. stoljeća uspostavili početnu tačku modernog orijentalizma nakon kojeg se razvija čitava mreža široko prihvaćenih orijentalističkih motiva te čak žanra orijentalističkog pisanja, kako to naziva Said. Ono što je naširoko otvorilo vrata utjecaju orijentalističkih ideja bila su putovanja na Orijent i kreiranje putopisa kao *autentičnih* iskustava. Međutim, takva iskustva su za sobom nosila breme orijentalističkih motiva koji su vremenom ušli u svijest zapadnoevropskih naroda 19. stoljeća i učvrstila su započeti orijentalistički diskurs od strane naučnika koji su se bavili knjiškom građom. Takve putopise Said pokušava kategorizirati u tri vrste, ali upozorava da su takve podjele fluidne. Vidimo, dakle, da putopisci koje sam predstavila u radu putuju ili radi naučnog posmatranja ili ličnog projekta ili, pak, zbog oba cilja. Međutim, kroz sve kategorije se prožimaju slike Orijenta kao nečeg neobičnog, mističnog, inferiornog, vulgarnog te pasivnog prostora/predmeta proučavanja. Takvi motivi upućuju da je i sami Orijentalac kao pojedinac predstavnik sveukupnog Orijenta, a pojava individualne ekscentričnosti prelazi u učitavanje iste u opću sliku Orijenta.

Smajlovićevo izlaganje pomno odabrane skupine orijentalista i njihovog zanimanja za arapsku književnost pokazalo je da su orijentalistički motivi dosta prisutni i kod naučnika prve polovine 20. stoljeća odnosno da nije došlo do potpune promjene orijentalističke svijesti. Na osnovu djela koja je Smajlović uzeo za analizu kod autora koje obrađuje može se zaključiti da su Brockleemann, Gibb, Nicholson i Grünebaum zauzeli ideološku poziciju, u većoj ili manjoj mjeri, u sagledavanju arapske književnosti oslanjajući se također na druge orijentalističke autoritete. Oni često nedovoljno potkrjepljuju svoje negativne stavove o arapskoj književnosti i kulturi Arapa ili prenose doslovno argumente drugih orijentalista. Kod orijentalista poput Blachèrea, Adamsa, Nallina, Palencie i Kratchovskog prisutniji je objektivniji naučnički stav jer svoje kritike prema arapskoj književnosti ne temelje na ideološkim motivima. Međutim, iz naučnog ugla, kako i sam Smajlović ukazuje, metode ovih orijentalista bile su ponekad više, a ponekad manje uspješne u sagledavanju funkcije arapske književnosti.

الملخص

الأدب هو أحد المكونات التي لا غنى عنها في ثقافة الشعب. إنها تمنحنا رؤية لعقلية وحالة روحية للشعب وبيئته التي يأتي في اتصال معها والتي تشكله. باستخدام أعمال " فلسفة الاستشراق وأثرها في الأدب العربي المعاصر " لأحمد سمايلوفيتش و " الاستشراق " لإدوارد سعيد كأسس، يتم إعداد هذا البحث الذي أرغب خصوصاً في التشديد على دور الأدب من خلال أعمال بعض المستشرقين من خلفيات وطنية متنوعة.

عند كليهما من المؤلفين ، يُظهر واضحاً أن فهم الأدب يجب أن يكون مرتبطاً بضرورة الظروف التاريخية والوعي الثقافي الذي نشأت فيه. يتبع كلا العاملين هذا النهج في فهم وظيفة الأدب، ولكن في اتجاهات مختلفة - يتعامل سعيد مع الأدب الأوروبي الاستشراقي، بينما يتعامل سمايلوفيتش مع فهم المستشرقين الأوروبيين للأدب العربي.

عندما نلقي نظرة على أعمال المؤلفين المستشرقين دي ساسي ورينان، نرى أسساً علمية للخطاب الاستشراقي. أما لايين، بورتون، ديزرايلي، لامارتين، فلوبيير، ونرفال فإنهم يكملون صورة الاستشراقية من خلال رحلاتهم بحيث يلاحظون الشرق كمكان للحج الشخصي أو لهدف آخر، مثل الهدف العلمي أو السياسي .

في الختام، أنظر بالطريقة التي وضعها سمايلوفيتش، إلى المستشرقين الذين تعاملوا مع الأدب العربي وعلاقتهم به. هؤلاء المؤلفون المستشرقون هم بروكلمان، جيب، بالنسيا، كراتشوفسكي، فون جرونباوم، نالينو، نيكولسون، آدمز، وبلاشير.

IZVORI

1. Said, Edward, prevela Dinka Gojković, *Orijentalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, 478. str.
2. Smajlović, Ahmed, *Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost*, el-Kalem, Sarajevo, 2012, 718. str.

LITERATURA

1. 'Abd al-Fattāh, Fāṭima, *'Idā'āt a 'lā al-'Istišrāq al-rūsiyyi*, 'Ittiḥād al-Kuttāb al-'arab, Dimašq, 2000, 111. str.
2. Adams, Charles C., *Islam and Modernism in Egypt*, Rusell & Rusell, New York, 1968, 284. pp.
3. 'Aqīqī (al-), Naḡīb, *al-Mustašriqūna*, Dāru al-mā'rif Mišr, 1947, 240. str.
4. Babović, Dželila, "Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost' Ahmeda Smajlovića" (prikaz), *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 62, Orijentalni institut, Sarajevo, 2017, 259-262. str.
5. Bālansiyā, Ānḡal Ğuntālaṭ, preveo Ḥusayn M'unis, *Tārīḡu al-fikrī al-'andalusiyyi*, al-Markazu al-qawmiyyu li al-tarḡamati, al-Qāhira, 2011, 789. str.
6. Behdad, Ali, "Orientalism and Middle East Travel Writing" u *Orientalism and Literature*, urednik Geoffrey P. Nash, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, 185-201. pp
7. Bray, Patrick M, *The Novel Map: Space and Subjectivity in Nineteenth-Century French Fiction*, Northwestern University Press, 2013, 271. pp.
8. Brūklamān, Kārī, preveo 'Abd al-Ḥalīm al-Naḡār, *Tārīḡu al-'adabi al-'arabiyyi (al-ḡuz' al-'awwal)*, Dāru al-ma'ārif, al-Qāhira, 263. str.
9. Burton, Richard F, *Personal narrative of a pilgrimage to el Medinah and Meccah*, London, Longman, Brown, Green, Longmans, and Roberts, London, 1957, 422. pp.
10. Cherrite, Rafiq; Miloud, Abid; "The Role of Orientalists in Servicing the Arabic Language Régis Blachère as a Model", *International Journal of Innovative Studies in Sociology and Humanities*, 7 (11), 124-132 pp. <https://ijissh.org/storage/Volume7/Issue11/IJISSH-071111.pdf> (Pristup 17. 8. 2023.)
11. Christian Haug, preveo Daniel Mikulaco, "Funkcija umjetničkog djela (sistema)", *Književna smotra*, 154 (4), Zagreb, 2009, 33-47. str.

12. De Lamartine, Alphonse, *Travels in the East, including a journey in the Holy Land*, William and Robert Chambers, Edinburgh, 1850, 302. pp.
13. Flübīr, Ġustāf, preveo D. Farīd al-Zāhī, *Rihlatun 'ilā al-Šarqi: Filiṣṭīn wa Lubnān wa Qarṭāğ*, Maktaba M'umin Qurayš, 'Abū Zabi, 2013, 141. str.
14. Ġubūrī (al-), Yaḥyā Wahīb, *al-Mustašriqūna wa al-ši'ru al-ğāhilī bayna al-šakki wa al-tawṭīki*, Dāru al-ğarbi al-'islāmiyyi, Bayrūt, 1997, 280. str.
15. Gibb, Hamilton A. R., *Arabic literature: an introduction*, Clarendon Press, London, 1963, 182. pp.
16. Glavaš, Zvonimir, "Razgradnja Orijenta - razvoj i temeljni koncepti postkolonijalne teorije", *Essehist*, 4 (4), Osijek, 2012, 75-82. str. <https://hrcak.srce.hr/184516> (Pristup: 31.08.2023.)
17. Grunebaum (von), Gustave E., "Greek Form Elements in the Arabian Nights", *Journal of the American Oriental Society*, 62(4), 1942, 277-292. pp. <https://doi.org/10.2307/594031> (Pristup 27. 8. 2023.)
18. Hall, Dorothy, "The Function of Literature", *The Antioch Review*, 1 (3), 1941, pp. 389–397. <https://doi.org/10.2307/4608846> (Pristup 16. 8. 2023.)
19. Kalmar, Ivan, "Orientalism and the Bible" u *Orientalism and Literature*, urednik Geoffrey P. Nash, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, 133–48. pp.
20. Kico, Mehmed; Beglerović, Samir; "Prikaz knjige "Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na savremenu arapsku književnost" autora Ahmeda Smajlovića"; *Zbornik radova islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, 15, Zenica, 2017, 295-298. str.
21. Krāṭškūfskī, Iğnātyūs, *Dirāsāt fi al-tārīhi al-'adabi al-'arabiyyi*, Dāru al-našri "'Ilmun," Mūskū, 1965, 223. str.
22. Lešić, Zdenko, *Teorija književnosti*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, 446. str.
23. Lindsay, Claire, "Travel Writing and Postcolonial Studies" u *The Routledge Companion to Travel Writing*, Routledge, London, 2015, 25-34. pp.
24. Lowe, Lisa, *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, Cornell University Press, 1991, 211. pp.
25. McCarthy, Conor, *The Cambridge introduction to Edward Said*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2010, 158. pp.
26. Nālīnū, Karlū, *Tārīhu al-'ādābi al-'arabiyyati*, Dāru al-Ma'ārif Miṣr, 1954, 285. str.
27. Nash, Geoffrey P., "Introduction" u *Orientalism and Literature*, urednik Geoffrey P. Nash, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, 1-32. pp.

28. Nicholson, Reynold A, *A literary history of the Arabs*, University Press, Cambridge, 1962, 506. pp.
29. Nirfāl, Ğirārd, prevela Kawtar ‘Abd al-Salām al-Ğayrī, *Riḥlatun `ilā al-Šarqi*, al-Dāru al-miṣriyyatu li al-t`alīf wa al-tarġamati, 1966, 557. str.
30. Racevskis, Karlis, “Edward Said and Michel Foucault: Affinities and Dissonances” *Research in African Literatures*, 36 (3), 2005, 83–97. pp.
31. Said, Edward W, *Culture & imperialism*, Knopf, New York, 1993, 432. str.
32. Said, Edward W, *The World, the Text, and the Critic*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1983, 327. pp.
33. Sāmi, Sulaymān, "al-'Istišrāq wa tārīḥu al-'adabi al-'arabiyyi: Kārlū Nālīnū namūdaġan", *Alif: Journal of Comparative Poetics*, 29, 2009, pp. 101–122. <http://www.jstor.org/stable/27929834> (Pristup 21. 8. 2023.)
34. Siddiek, Ahmed Gumma, "Orientalism and Orientalists between Extremism and Exaggeration", *American International Journal of Social Science*, 6 (3), 2017, 137-150. pp.
35. Smajlović, Ahmed, *Međunarodni kongres o islamskom radu*, Starješinstvo Islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, Sarajevo, 1981, 58. str.
36. Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, 320. str.
37. Ramić, Jusuf, "Život i djelo prof. dr. Ahmeda Smajlovića", *Znakovi vremena*, 10 (35/36), 2007, 10-18. str.

ONLINE IZVORI

1. <https://www.gutenberg.org/files/7111/7111-h/7111-h.htm>
2. <https://www.gutenberg.org/files/20004/20004-h/20004-h.htm>
3. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/70796/pg70796-images.html>